Valuch Tibor:

A hagyományos világ alkonya

(Paraszti társadalom, mezőgazdaság és kollektivizálás Homokmégyen 1956 - 1961 között)

Homokmégyi műhelytanulmányok

3.

Készült a Bács-Kiskun megyei Tanács támogatásával

Országos Közművelődési Központ

1987.

Szociográfiai munkafüzetek

A sorozatot szerkeszti:

Földiák András
Nyilas György
Tóth János

A homokmégyi műhelytanulmányokat szerkeszti:

Kiss József

ISSN 0238-5422
ISSN 0237-2497

Lektorálta: Szőke Domokos
A borítót tervezte: Dózsa Tamás

Felelős kiadó az Országos Közművelődési Központ Módszertani Intézet igazgatója
Felelős szerkesztő: Földiák András
Készült 1987-ben, 400 példányban

Tartalom

Előszó:

A Homokmégyről szóló szociográfiai-szociológiai tanulmányok sorában Valuch Tibor dolgozata egy igen rövid, három-négy éves, de sorsdöntő időszakról szól. A diák-szerző - aki ma már tanárként dolgozik - eredeti dolgozata egyetemi szakdolgozatként készült, s az írás az 1987. évi pécsi országos diákköri konferencián első díjat nyert. Amint azt egy neves agrártörténész, Tóth Tibor személyesen értékelő megjegyzéseiben kiemelte: ez a fajta kritikai és nemzedéki tudniakarás számára igen szimpatikus, ezt az utat érdemes a továbbiakban is járni. Még mélyebben, letisztultabban, még alaposabban.

Valuch Tibor annak az intenzíven tájékozódó, cselekvő csoportnak egyik szervező-agitátor reprezentánsa, akik az 1980-as évek első felének diákmozgalmait befolyásolták a debreceni egyetemen. Ez a laza csoportosulás az, amelyik immár második nemzedékként átvette és átadta azoknak a hallgatói törekvéseknek legjavát, amelyek 1977-1978 óta folyamatosan alakultak, formálódtak. Ez az a csoportosulás, amelyik teaházat működtet, diákfolyóiratot és Jászi-kört alapít. Ennek a laza hallgatói csoportosulásnak kétségkívül megvan az a kemény, radikális magja, amelyik legelsőként szakított a már formálisan is szétesett hivatalos ifjúsági mozgalommal, tudatosan más értékeket kezdett hirdetni, más politikai tájékozódási pontokat keresett.

A vidéki szociológia oktatás 1980-ban történt hivatalos bevezetése után ezek a tanszékek egycsapásra a hallgatói tájékozódás egyik pontja lett. Zömében olyan hallgatókról volt akkor szó, akik a társadalomismeret, sőt a kutatás iránt már első és másodéves korukban nagy-nagy fogékonyságot mutattak. Olyan kifejezetten tehetséges hallgatók, csoportok keresték helyüket, őket érdeklő témáikat, akik számára csak az az érdekes, ami problematikus. Az a gondolati attitűd, amit képviseltek, elsősorban társadalomkritikának tekintette és tekinti a szociológiát, ezen belül a falu és

agrárszociológiát. Számukra a magyar szociológia politikai programot is képviselt. Személyes kapcsolataik, tapasztalataik, olvasmányaik alapján jól tudták és tudják, hogy a szociológiai gondolkodásban - amennyiben az tényleg gondolkodás és szociológia - immanensen benne van egy olyan cselekvési lehetőség, amelyik vonzza a változást kívánó hallgatókat, vonzza azokat, akik szerint "szükséges a megújulás ... mert a személyiség reformja mindenkor aktuális."

Nagyon céltudatosan keresték, keresik a lehetőségeket választott szakmájuk elsajátítására az oktatás keretein belül és kívül egyaránt. Nem egy esetben tapasztalhattuk, hogy hallgatóink - nemegyszer inkább munkatársaink - azért kutatták e jelenségek természetét, hogy végiggondolhassák a saját maguk számára érvényes és lehetséges magatartási, cslekvési alternatíváikat. Rövid időn belül, a diploma megszerzése után tanárként, orvosként, pszichológusként, népművelőként úgyis szembe találják magukat a társadalmi tények "hátsó udvarával", mindazzal, ami a hivatalos képzésükből kimaradt. Nap-nap után tapasztalhattam, aki "felelős", az képes és kész megfelelni. Az ember azt szereti, amiért fárad, és azért fárad, amit szeret. Kell-e sorolnom a példáimat?

Hallgatóink homokmégyi, nyíradonyi, komádi falukutató munkájuk közben megismerkedhettek egy-egy kutatási elképzelés alapjaival. Tanulhatták az önálló, gyakorlatias kutatómunka különböző fázisait, technikáit és módszereit. Kapcsolatok sokaságát alakíthatták ki, magatartási módokat próbálgattak, konfliktusokba kerültek. Rendkívül intenzíven, időnként drámaian szembesültek az elhagyatottsággal, a kiszolgáltatottsággal, a szegénységgel, vagyis azzal a társadalmi valósággal, ami a tankönyveikből rendre kimaradt. Ha sikerül élményeik tudatos összerendezése, ha sikerül egy erkölcsi- és cselekvési értékrend kialakítása, akkor ez a fajta tudás és tapasztalat nemcsak boldogtalanság, szenvedés, nemcsak annak fölismerése, mi mindent nem tudunk még, hanem egy fontos mozzanata a változásnak, legalábbis személyiségünk változásának.

Ahogyan csoportunk egyik legtehetségesebb irodalmár tagja írta: "A jó mindig a cselekvésben nyilvánul meg, a gondolattal könnyű csalni; írott szavak elzüllése valós veszély."

A frommi paradox logikának az álláspontjánál a hangsúly nem a gondolkodáson van, hanem a cselekvésen. A 20. század végi történelemben továbbra is alapelv: eddig a világot csak különbözőképpen írták le, pedig a feladat az, hogy megváltoztassuk.

Kiss József

Budapest, 1987 december

Bevezető:

A következőkben mikrotársadalmi térben lejátszódott társadalmi és történeti folyamatok szociografikus rekonstrukciójára szeretnék kísérletet tenni. Megítélésem szerint a választott periódus - 1956-1961 - egy korszakos eseménysor részeként annak az átalakítási folyamatnak a lezárulását jelentette, amely többek között megvalósította a mezőgazdasági termelés - előbb közvetlen, majd közvetett - állami ellenőrzés alá helyezését. A falusi, illetve ekkor még döntő vonásaiban paraszti társadalomban ekkortájt olyan változások indultak meg vagy váltak visszafordíthatatlanná, melyek nyomán jelentős átrendeződések mentek végbe, új társadalomszerkezeti vonalak, egyéni, családi és kisközösségi szokások és stratégiák alakultak ki. Példaként - úgy vélem - elég a kényszerű foglalkozásváltás, a munkaerőpiac-központú átrétegződés, az elvándorlás, az ingázás és kétlakiság társadalmi és gazdasági következményeire utalni. Ebben a dolgozatban ezen folyamat első szakaszának bemutatására és elemzésére vállalkozom.

1. fejezet

Paraszti közösség a kollektivizálás előtt (vázlatok)

Társadalmát tekintve Homokmégyen olyan falusi csoportot találunk, ahol a paraszti élet szokásai, törvényként kezelt hagyományai az átlagosnál sokkal erősebb társadalomszerveződési tényezőt jelentettek. Ebben a "tiszta parasztfaluban" (Erdei Ferenc) a tradícionális jelleg egészen a kollektivizálás idejéig megőrződött. Tehát sem a "sztálinista parasztpolitika" (Závada Pál), sem az 1956-ot követően kibontakozott, korlátozott "visszaparasztosodás" (Orbán Sándor) intenzitását tekintve nem változtatta meg alapvetően az addigi falusi viszonyokat. 1900 és 1960 között mindössze 15 %-kal, 94,6 %-ról 79,72 %-ra csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az aktív keresőkön belül. Eme átrétegződés súlypontja az 1949-1960 közötti bő évtizedre esett. Ugyancsak ebben az időszakban emelkedett meg az ipari és egyéb ágazatokban munkát vállalók aránya az 1949 és 1960 között 9,6 %-ról valamivel több mint kétszeresére, 20,28 %-ra.

A kényszerű, ám az országos átlaghoz képest lassú foglalkozásváltás egyrészt arra enged következtetni, hogy a "kulákozással" szemben alkalmazott ellenállási taktikákban a menekülés mellett erősödött a közösségi szolidaritás, másrészt ez az átlagosnál kisebb arány a paraszti létformához és a földhöz való erős kötődést mutat. Bár azt is meg kell jegyezni, hogy éppen a "hosszú ötvenes évek" első fele volt az az időszak, amikor a gazdák közül számosan rádöbbentek a földtől való megszabadulás, illetve a föld nélkül való megélhetés viszonylagos előnyeire. Ezeknek - a falujukból távozó - embereknek ekkor még csak kisebb hányada szakadt el véglegesen korábbi életmódjától; nagyobb része pedig - 1956-1957-ben - feladta a kényszerűségből vállalt ipari munkás státuszt, és visszament falujába. A paraszti társadalmon belüli kapcsolatrendszerek, hierarchia-viszonyok - a korábbi időszak csapásai ellenére - még 1956 után is megőrizték hagyományos értékeken alapuló rendjüket. A foglalkozási visszarendeződés mellett lényeges változást jelentett a többségében kihelyezett káderekből álló "apparátus-elit" és a tradícionális "gazda-elit" közeledése. A két csoport között 1956 előtt erős elkülönülés mutatkozott. A "nehéz esztendőkben" a "gazda-elit" a kirótt terhek és kötelezettségek korlátozott mértékű elszabotálásával tette lehetetlenné az egyébként is sűrűn cserélgetett tanács-

elnökök és apparátusok helyzetét.

1956 után némileg változtak az eszközök és a módszerek. Ekkor alakult ki a "csendes együttműködés technikája"; a hagyományos elitnek - és természetesen az egész falunak - szüksége volt gazdasági rendbetételéhez az apparátus elnéző jóindulatára (pl. az adófizetéssel kapcsolatos ügyekben), míg az "apparátus-elitnek", ha igényt tartott volna bizonyos fokú elismerésre, akkor engedményeket kellett tenni annak érdekében, hogy a felsőbbség felé is bizonyítani tudja helyzetének szilárdságát. Gyakorlatilag ez a helyi hatalmi-politikai szituáció határozta meg a korlátozott "visszaparasztosodás" feltételrendszerét Homokmégyen.

A népmozgalom adatait tekintve az első szembeötlő változás a lakónépesség csökkenése. A község megalakulásától kezdődően - kisebb, átmeneti visszaeséseket leszámítva - egészen 1949-ig dinamikus volt a növekedés. (Lásd: 10. sz. táblázat.) Ekkor 3172 fő élt a község területén. A lélekszám 1960-ra 171 fővel (5,5 %) csökkent. Ebben a folyamatban valószínűleg jelentős szerepe van a születésszám 1950 és 1960 között megfigyelhető majd 40 %-os visszaesésének, bár a születések száma (516) ezen időszakban még meghaladta a halálozások számát (412). Tehát a korábbi évtizedekhez képest jelentős az elvándorlás is.

Ugyancsak ebben a periódusban kezdődött meg a lakónépesség területi elhelyezkedésének átrendeződése is. 1949-ben a helyben lakók 41,6 %-a (1320 fő) élt a belközségben, és 58,4 %-a (1852 fő) volt külterületi lakos. 1960-ra a kettő közötti arány még csak jelzésszerűen változott - 57,3 % maradt a külterületi (1719 fő) és 42,7 % (1282 fő) a belterületi lakók száma.+ Az adatok alapján egyértelműen látszik, hogy az elvándorlás elsősorban a szállási lakosságot érintette súlyosan.

A kollektivizálás kezdetéig ezek a folyamatok még korlátozott jellegűek maradtak, és nem alakították át alapvetően a lokális társadalom szerkezetét és életmódját. Gyakorlatilag azonban előrevetítették azokat a lehetséges válaszreakciókat, amelyek egy - a paraszti társadalmat alapjaiban érintő - erőszakos beavatkozás esetén, a hatvanas évek első felében bekövetkeztek.

+A fejezetben felhasznált adatokat az 1949-es és 1960-as népszámlálási kiadványokból merítettem.

2. fejezet

Mezőgazdaság és kollektivizálás

2.1. Természeti adottságok és gazdálkodási viszonyok 1956-1959 között

A homokmégyi mezőgazdaság természeti adottságait tekintve a kedvező és a kedvezőtlen elemek kiegyenlítik egymást. Nagy hatással van a termelésre a terület éghajlata, amely 550-600 mm átlagos csapadékmennyiségével és a 2050 órát is elérő évi napfénytartammal a kedvező feltételek közé tartozik. Némileg kedvezőtlenebb képet mutat a talajtípusok megoszlása, amelyben a vályognak a legnagyobb az aránya - mintegy 60 %. A maradék 40 % egyenlően oszlik meg a kötött szik, a homok, a homokos agyag és a tőzeges láp között. A község határában található talajok termőrétegének vastagsága 100-120 cm, átlagosan 3 %-os humusztartalommal. A természeti viszonyok mellett igen fontos a művelési ágak szerinti megoszlás, hiszen ez többnyire mértékadóan mutatja a falusi gazdálkodás jellegét is.

1. sz. táblázat - A földterület megoszlása művelési ágak szerint 1958-ban és 1960-ban:

Művelési ág	1958		1960	
	ab. szám	%	ab. szám	%
Szántó	7.464 kh	61,38	7.585 kh	63,20
Rét	1.568 kh	12,89	1.551 kh	12,70
Legelő	1.556 kh	12,79	1.344 kh	11,00
Fanet+	1.281 kh	10,53	1.451 kh	12,00
Szőlő	148 kh	1,21	159 kh	1,30
Erdő	68 kh	0,55	72 kh	0,60
Kert	54 kh	0,44	47 kh	0,35
Nádas	20 kh	0,16	14 kh	0,15
Összesen:	12.159 kh		12.223 kh	

+Fanet = földadó alá nem eső terület

(Forrás: Hároméves mezőgazdasági terv 1958. és Zárójelentés Homokmégy termelőszövetkezeti község földrendezéséről. 1960. május 25. H.kit.)

A táblázatból kitűnik a szántóterület magas aránya, ami megerősíti a homokmégyi gazdálkodással kapcsolatos feltételezésemet, miszerint az alapvetően külterjes jellegű. A környező településekkel való összevetés alapján szembeötlő tény, hogy a kertek részesedése igen alacsony, mindössze fél százalékos. Ezzel szemben jelentős - átlag 10-12 %-os a legelő aránya, ami viszonylag kiterjedt állattartásra enged következtetni. Viszont ugyanekkora a földadó alá nem eső terület is. Ez feltehetően a község belterületéből és azokból az állami tartalékföldekből jöhetett össze, amelyeket a "hosszú ötvenes években" ajánlottak fel az államnak.

A növénytermelésben a gabonafélék és a kukorica vetésterülete általában 3500-4000 kh-at tett ki, tehát az összes művelt területnek több mint egyharmadát. A kertszerűen termeszthető növényi kultúrák közül a szőlő és a gyümölcsös területe tűnik a legjelentősebbnek a maga 150-180 kataszteri holdjával. A zöldségek közül a tájhagyománynak megfelelően a paprika vetésterülete (150 kh) mondható jelentősebb jövedelmet biztosító kultúrának. Más, intenzívebb megmunkálást igénylő és piacozást elősegítő növényeket csak önellátási célokra termesztettek. Szintén az önellátáshoz kapcsolódott a takarmánytermelés is. A termesztett növények termésátlagai - a paprika (20 q/kh) kivételével - elmaradtak mind a környék falvainak átlagától, mind az országos hozamoktól.

A termelés harmadik alapvető tényezője a birtokstruktúra, a gazdaságok nagysága, megoszlása és típusai.

2. sz. táblázat - A földbirtokviszonyok Homokmégyen 1949-1960 között:

év	0-3 kh	0-5	5-10	10-20	20-50	50-100	Összesen
1949	227	155+	185	133	61	3	764
1960++		564	223	125	49	-	981

Források: Az 1949. évi népszámlálás vonatkozó adatai, valamint Kimutatás a termelőszövetkezetek tagjainak közös használatba adott ingatlanairól. Belépési állapot. 1960. nov. 15. és Tü. jkv. 1960. dec. 11. jelentés az egyéni gazdákról.

+ A megadott szám csak a 3-5 kh közötti birtokokat tartalmazza.

++ Az 1960-as adatokat a tsz-be bevitt és a kívül maradt egyéni gazdák földbirtokainak összevonásával számoltam ki.

A földosztás pozitív következményeként 1945 és 1949 között jelentősen csökkent az 5 kh alatti birtokok száma, ugyanakkor nőtt az 5 és 10 kh közötti gazdaságok területe. Ám ez a kedvező folyamat a "hosszú ötvenes évek" parasztellenes politikájának következtében visszájára fordult, és a kollektivizálás kezdetéig ismét nagyarányú birtokaprózódás figyelhető meg, ami feltehetően az adóterhek irracionális növekedésének következménye. 1960-ban már nincs 50 kh feletti önálló gazdaság, és visszaesett a 20 és 50 kh, valamint a 10 és 20 kh közötti birtokok számaránya. Mindez arra is utal, hogy a község gazdálkodó lakossága - paraszti életmódjához való ragaszkodása ellenére - nem tartozott a nagy mezőgazdasági jövedelemmel rendelkezők csoportjába. A kedvezőtlennek tűnő birtokmegoszlás önmagában még nem zárná ki a magasabb jövedelmezőséget, ha a kisbirtokokat belterjesen munkálták volna meg. Erre viszont egy elenyésző kisebbséget - a fiatalabb gazdák csoportját - kivéve még kísérletet sem találtam, s ezt a földterület művelési ágak szerinti megoszlása is alátámasztja. A konzervatív mentalitású gazdatársadalomban nem volt szilárd talaja sem az újító, sem a vállalkozó szellemnek; minek következtében a "pota" gazdák kimaradva a "polgárosodásból" elsősorban önellátásukra törekedtek.

A gazdaságok többségében a növénytermesztésre helyeződött a hangsúly, fejlettebb állattartás csak a nagy területű és jó minőségű legelőterületet is bíró parasztok gazdaságaiban alakult ki.

3. sz. táblázat - Az állatállomány Homokmégyen 1956-1961 között:

év	szarvasmarha	sertés	ló	juh (db)
1956	823	2410	827	1737
1957	830	2207	738	1877
1960	842	3395	832	3203
1961	1074	3402	384	3404

Forrás: Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai. 1956, 1957, 1960, 1961; Kecskemét KSH Megyei Igazgatósága, valamint a Hároméves mezőgazdasági fejlesztési terv. 1958. H. kit.

Ha az 1960-as birtokmegoszlásban közölt 981 birtokost önálló gazdának tekintem - ami a birtok szétiratások miatt csak feltételesen tehető meg -, akkor sem látszik túlságosan magasnak az egy gazdaságra jutó állatállomány: az 1960-as állatszámokat alapul véve alig 4 sertés és 4 juh. 1956-1960 között változatlanul alacsony a szarvasmarha- és

a lóállomány. Az 1957-es adatokkal számolva a gazdaságoknak kb. 80-90 %-a rendelkezett igaerővel. Az eltérő vagyoni helyzet és a különböző birtoknagyságok miatt feltehetően ennél nagyobb, mintegy 25-30 %-os volt az igaerő nélküli gazdaságok száma. A "visszaparasztosodás" időszakában növekvő sertés- és juhállomány tünetértékűen mutatja, hogy a politikai és gazdasági nyomás enyhülésével ismét növekedett a gazdálkodási kedv.

A fenti vázlatos áttekintés alapján is jól látható, hogy a gazdálkodás továbbra is megőrizte korábban kialakult extenzív jellegét, és elsősorban a viszonylag kevés munkaráfordítást igénylő ágazatok domináltak. Mindez ideológiai alapot szolgáltatott a kollektivizálást szorgalmazók számára.

2.2. Az előkészítés

A több évszázados, mondhatni évezredes beidegződés, a földmagántulajdon viszonyaira alapozott paraszti értékrend nem változik meg egykönnyen. Különösen akkor nem, ha - amint az az 1945-ös földosztás révén történt - még külön megerősítéseket is nyert. Talán ez is a magyarázata annak, hogy Homokmégy társadalma hosszú időn keresztül képes volt ellenállni a "hosszú ötvenes évek" első felében lezajlott erőszakos kollektivizálási kísérleteknek. Az agitátorok erejéből csak a 26 kisbirtokos és lumpen családot nagyon rövid ideig tömörítő "Legyőzhetetlen" nevű, II. típusú tszcs megszervezésére futotta 1953 tavaszán. A falut komolyabban csak az 1955 márciusát követően kibontakoztatott újabb kollektivizálási kampány érintette. A járási tanács 1956 elején egyértelműen leszögezte: "Nem arról van szó, hogy az egyéni gazdaságokat pártunk nem segíti. Segíti, azonban ez nem válik nekik úgy hasznukra, mint a termelőszövetkezeteknek. A termelőszövetkezeteket sokkal inkább segítjük, mert a termelőszövetkezetek termelésének a növelése olcsóbb. A Központi Vezetőség határozata megszabja azt az időt is, hogy mikorra kívánjuk a mezőgazdaságot kollektivizálni..."[1].

A kalocsai járás területén ekkor 19 tsz működött 1227 taggal, 8057 khnyi területen.

A kollektivizálásnak ez a szakasza már a szervezéssel megbízott apparátus tevékenységét illetően sem volt zökkenőmentes. "Hiba volt járásunk területén, hogy községeinkben nem megfelelően folyt az agitációs munka

a termelőszövetkezet fejlesztése érdekében, de ugyanakkor vannak olyan tapasztalataink, hogy egyes tanácstagjaink egyenesen visszahúzódtak attól a munkától, hogy agitáljanak a termelőszövetkezet mellett. (...) Homokmégyen és Szakmáron már az elmúlt év folyamán létre tudtunk volna hozni új termelőszövetkezetet, hogyha megfelelően foglalkoztunk volna a szinpatizáló egyéni dolgozókkal, valamint segítséget nyújtottunk volna ahhoz, hogy hogyan és miként kell azt megalakítani."[2]

A járási tanács határozatát követően a községi tanács is újra foglalkozott a kollektivizálás kérdéseivel. "Községünkben sok becsületes parasztgazda volt a Végrehajtóbizottságnál a tsz felől érdeklődni. Homokmégy belközségben is, Alsómégy szálláson is, Hillye szálláson eddig 26 fő írta alá a belépési nyilatkozatot, ott ami komoly eredmény (...) A KV határozata értelmében 1960-ig le kell ragni (sic!) a szocializmus alapjait hazánkban és ennek Homokmégy nem lehet a kerékkötője, nincs mire várni, a legkomolyabban hozzá kell látni és komoly termelőszövetkezetet kel létesíteni."[3]

Az újra megerősödő politikai nyomás rövidesen elérte célját, 1956 tavaszán négy termelőszövetkezet alakult:

"Örömmel adunk hírt arról, hogy Homokmégy községben a napokban megalakult a negyedik mezőgazdasági termelőszövetkezet. Az új szövetkezet "XX. kongresszus" néven kezdte meg működését. A szövetkezet vezetősége már munkához is látott. Felmérték az őszi vetéseket, és megrendelték a még szükséges vetőmagvakat, hogy időben tudjanak vetni. (...) A község többi fiatal termelőszövetkezetében: a hillyei Alkotmányban, a halomi Március 15-ben és az alsómégyi Felszabadulásban igen serény munka folyik és ami 2-3 héttel ezelőtt még terv volt, az már a megvalósulás útjára lépett a szövetkezet tagjainak munkája nyomán."[4]

A rendelkezésemre álló adatok alapján valószínű, hogy ezek a szerveződések mind gazdaságilag, mind pedig társadalmilag igen csekély hatást gyakoroltak a község lakosságára.

4. sz. táblázat - Az 1956-ban megalakult termelőszövetkezetek néhány fontosabb adata

név	földterület (kh)	az 5 kh-nál kisebb birtokkal rendelkezők száma+	a bevitt legnagyobb földbirtok	tagok száma
Alkotmány	358 kh 775 öl	19 fő 55,8 %	10 kh 717 öl	34 fő
Felszabadul.	197 kh 509 öl	24 fő 80,0 %	12 kh 153 öl	30 fő
XX. kongr.	271 kh 955 öl	34 fő 82,6 %	20 kh 633 öl	41 fő
Márc. 15.	228 kh 884 öl	-	-	-

Forrás: tagosítási jkv. 1956. augusztus 30.
+ Az összes tag arányában.

Az ekkor alakult szövetkezetek fontosabb adatait tekintve tehát megalapozott az a vélekedés, hogy ezekbe a közös gazdaságokba nagyon kevesen és elsősorban a paraszti társadalom hierarchiájának alsó szintjein elhelyezkedők léptek be. Számukra a tsz bizonyos értelemben a felemelkedés lehetőségét jelentette. A kivételeket képező, nagyobb földet "beadó" gazdák belépését elsősorban a "kulákozás" következményei, illetve a beszolgáltatási terhek előli menekülés motiválhatta.

A gazdaságokban igazán érdemi közös munkára feltehetően nem kerülhetett sor, mert a bevitt földek szétszórtan, több száz tagban helyezkedtek el, és a tervezett tagosítást az 1956 őszi feloszlások miatt gyakorlatilag nem hajtották végre. A helyi sajtó az aktuálpolitikai követelményeknek megfelelően erősen idillikus képet rajzolt a homokmégyi termelőszövetkezetekről. "A cséplőgép monoton búgó hangja harsogja túl Jakab elvtársnak a tsz elnökének szavait: - ez az első közös kenyerünk. (...) jól fizet a búza. Megadja a holdankénti 9-10 mázsát. (...) A homokmégyi határban lévő Alkotmány termelőszövetkezetnek több mint 120 hold gabonája volt. Már kiszámolták, hogy közepes termés esetén is 5 kg gabona jut zárszámadáskor egy-egy munkaegységre. Úgy számolnak, hogy egy-egy termelőszövetkezeti tagnak általában 5 q gabonával több jut saját szükségletre, mint egy jól gazdálkodó középparasztnak."[5]

1957 folyamán a közös gazdaságok szervezése helyett a megszűnt tsz-ek hosszadalmas felszámolási eljárása okozott gondokat a tanácsi apparátusnak.
Ezt megelőzően általában egyhangú határozattal kimondták a termelőszövetkezet feloszlatását. "A homokmégyi XX. kongresszus Mg.termelőszövetkezet képviseletében a községi tanács elnökénél, a járási földrendezőnél illetve a tagosítás műszaki munkálatait végrehajtó műszaki szakértőnél megjelentek Varga István tsz-elnök, Balogh Pál és Szabó Elemérné intézőbizottsági tagok és előadják, hogy a megváltozott politikai viszonyokra való tekintettel a tsz tagságának egyhangú hangulata az jelenleg, hogy a zárszámadás megejtése után a tagság teljes létszámmal kilép a termelőszövetkezetből és erre való tekintettel a dolgozó parasztsággal való jó viszony és békesség visszaállítása céljából a tsz tagságának egyhangú kívánságára a homokmégyi XX. kongresszus tagosítási

kérelmét visszavonják és kérik a járási Tanács Vb-t, hogy a tsz részére történt tagosítást hatálytalanítsa és a régi állapotot állítsa vissza."[6]

A megszüntetési eljárás során először felszámolási bizottságot alakítottak, majd vagyonleltárt vettek fel, és ennek alapján összeállították az adóslistát. Az egykori tsz-tagoktól minden eszközzel, akár karhatalom igénybevételével is igyekeztek behajtani a vélt vagy valós közös vagyont képező tárgyakat és javakat. Ezzel kapcsolatosan persze kérdéses, hogy az adóságul terhelt vagyonból mennyit vittek be a gazdák és mennyi volt a megalakuláskor kapott állami segély.
Az adóslista felfektetésével inkább ez utóbbit akarták lehetőleg maradéktalanul visszaszerezni. A járási tanács már 1956 végén napirendre tűzte a tsz-ek helyzetét, illetve a felszámolási eljárással kapcsolatos kérdéseket. "A termelőszövetkezeteknél kint lévő tartozások behajtása érdekében a könyvelők kimentek a tsz-ekhez, és leegyeztették a tartozásokat. Nehézségek vannak a homokmégyi tsz-eknél, ahol az elnökök nem ismerik el a tartozást és nem vállalnak felelősséget annak kifizetéséért." (...) Ugyanezen az ülésen két álláspont fogalmazódott meg a szövetkezetek jelenét illetően. A járási tanács elnökhelyettese szerint "ki kell hangsúlyozni, hogy a tsz-ekkel szemben a járási Tanács egységes szilárd álláspontra helyezkedjen. Legfőbb ideje megakadályozni az egyéniek részéről a fenyegetőzést a tsz-ekkel szemben. Először nevelő munkát alkalmazunk, de ha kell lépjen közbe a karhatalom is."(...) A másik vélemény szerint "Egyenként, külön, külön kellene tárgyalni a tsz-ek helyzetét. Meg kellene ismerni a községekben a hangulatot, és azután határozni. A tsz tagok akaratán múlik, hogy megmaradnak-e közös gazdálkodásnál vagy sem, mert könnyen hivatkoznak arra, hogy megfélemlítik őket azért oszlanak fel. Ezért kellene a csoporttagok és a falu hangulatába beférkőzni."[7]

A felszámolási munkákkal párhuzamosan a megyei és a járási vezetés továbbra is szorgalmazta a kollektivizálást, bár a "klasszikusan erőszakos" szervezési módszereket némileg korlátozták, és a szervezés ütemét is visszafogták. A Kádár-kormány 1956 végi, 1957 eleji stabilizációs időszakának kivételével folyamatos volt a kollektivizálási kampány. Ennek előkészítéseként először az 1956 őszi események következményeit igyekeztek felmérni, majd az adódó tanulságok levonása után meghatározták a kollektivizálással összefüggő aktuális feladatokat.

A kalocsai járás 28 szövetkezetéből 22 oszlott fel 1956 őszét követően. A felbomlás okait elemezve a járási tanácselnök megállapította: "Elsősorban azok a tsz-ek bomlottak fel, amelyek minden politikai és gazdasági alap nélkül és őszintén meg kell mondani, hogy a terhektől való szabadulás útján jöttek létre. Ilyenek például: a drágszéli Haladás, uszódi Dózsa, hillyei Alkotmány. Ezeknek a tsz-eknek tagjai zömében középparasztok voltak és földjük után sok volt az állam iránti tartozásuk. Ezek nem a szövetkezetekben látták boldogulásukat, hanem azt tekintették, hogy hogyan tudnának terheiktől megszabadulni. (...) Ezekben a tsz-ekben sok intrikák voltak. A legkisebb nehézségeket is felnagyították, mindig azt az utat keresték, hogy hogy lehetne megszabadulni a szövetkezettől. (...) Pártunk és Kormányunk állásfoglalása továbbra is a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Annál is inkább, mert a mezőgazdasági termelés nagyarányú fellendítése, csak a nagyüzemi átszervezése nem öncél, hanem eszköz a szocialista gazdaság alaptörvénye akadálytalan érvényesülésének, a dolgozó nép jóléte növelésének. (...) A mezőgazdaság szocialista átszervezésének vezetője és irányítója, a Párt és a Tanács. Elsősorban a községi Párt és Tanács szerveknek kell gazdáivá válniok a községekben lévő tsz-eknek. (...) Pártszervezeteknek és tanácsszerveinknek ellenőrizni kell, hogy a tsz-ekben betartják-e a mintaalapszabályt (...) mert az ellenforradalom alatt a legnagyobb zűr zavar volt ezen a téren a tsz tagság részéről. Azok a tsz-ek, melyek nem tartják be az alapvető irányelveket, hiába is folyamodnak a járási Párt, a járási Tanács valamint a nemzeti Bankhoz, hitel vagy állami támogatásért, kérésüket nem támogatjuk." (...)
A meglévő közös gazdaságok megerősödése és a kollektivizálás kiterjesztése végett kiemelték a falvakban végzett politikai munka jelentőségét. "A tsz-ek politikai és gazdasági fejlődéséhez, megszilárdulásához feltétlenül szükséges azokban a tsz-ekben létrehozni a Pártszervezeteket, ahol erre a feltétel meg van. (...) Meg kell értetni mindenkinek, hogy a tsz mozgalomban a fokozatosság elvét nemcsak óhajtani kell, hanem azt be is kell tartani, úgy, hogy az alacsonyabb típusú szövetkezések és társulások évről évre nagyobb mértékben teremtsék meg a nagyüzemi gazdálkodás fejlettebb formáira való áttérés fokozatos gazdasági feltételeit." (...) A tsz-ek és a tszcs-k megszilárdítása mellett továbbra is foglalkozni kell a szövetkezetek számszerű növelésével.

A számszerű fejlesztés azonban nem oly módon hajtjok végre, mint az előző években, hanem az önkéntesség szigorú betartása alapján..."[8] A szervezést megkönnyítendő a homokmégyi tanács számára is megküldték az alapítási és az engedélyezési eljárás szabálygyűjteményét. Ebben is határozottan leszögezték, hogy csak a kollektív típusú mezőgazdaság lehet szocialista, de az agitáció során "be kell tartani a lenini elveket és ennek alapján fokozni az állami irányítást és ellenőrzést".[9] A helyi tanács egyértelmű utasítást kapott arra, hogy gondoskodjon "a szocialista tendencia állandó növeléséről". A központi elvonás biztosítása érdekében a létező termelőszövetkezeteknél meghatározták a természetbeni részesedés mértékét, amit a vezetőknek szigorúan a minimális szükségleteket kielégítő szinten kellett tartani. Homokmégyen ezek a tennivalók átmenetileg nem jelentettek reális feladatokat, mert az 1956-os feloszlásokat követően nem alakult újjá egyetlen termelőszövetkezet sem. Ellenben a nem "kolhoz-típusú" (Juhász Pál) szövetkezés nem volt idegen a helybeli gazdáktól sem. Erre bizonyítékul az 1957. november 15-én megalakított "Szebb és jobb életért" nevű gyümölcstermelő szakcsoport szolgál. A társulás alapszabályzata szerint a bérbe vett 6.021 négyszögölnyi területet közös elszámolással, de kiosztásos alapon művelték meg. A következő években még létrejött néhány hasonló jellegű szövetkezés, például a többségében kisgazdákból álló majoránna termelő szakcsoport. Ezek célja - a közvetlen termelési előnyok mellett - feltehetően a várható kollektivizálás kivédése lehetett, azzal a szándékkal, hogy a kollektivizálási kampány idején majd ezekből a laza társulásokból szakszövetkezetet alakítanak.

A Kádár-rendszer agrárpolitikája 1957 őszétől kezdődően számos elemében visszamerevedett, illetve visszanyúlt az 1956 ősze előtti módszerekhez. "A Párt jelenlegi politikája, segíteni a dolgozó parasztságot és korlátozni a kizsákmányoló rétegeket. A termelőszövetkezeti parasztság osztályhelyzete és öntudatossága között ma még sok esetben tapasztalható ellentmondás van. Különösen a középparaszt termelőszövetkezeti tagságban él még a káros tendencia a kistulajdonosi gondolkodásmód káros maradványa. Nem kevésbé fontos feladat a kilépett tsz tagokkal való megfelelő bánásmód. Nem szabad mindannyiukat egy kalap alá venni. Általában úgy kell bánni velük mint leendő szövetkezeti tagokkal, akik előbb-utóbb belátják kilépésük helytelenségét. Ne taszítsuk őket magunktól az ellenség karjaiba. (...) A középparasztok hazánkban

a dolgozó parasztság legtehetősebb rétege. (...) Időnként bővített újratermeléshez jut és ezzel erősödik a középparaszti gazdaságok kapitalista tendenciái. (...) világosan meg kell előttük mondani azt is, hogy a nagyüzemi termelés fölénye mellett nincs biztosítva és nem is lesz biztosítva a termelés biztonsága. (...) A Pártnak a szocialista építés szakaszában a középparaszthoz való viszonya döntő jelentőségű. (...) A falusi kizsákmányolók, a kulákok, tőkés vállalkozók, akik jövedelmüket elsősorban kizsákmányolásból és nem saját tisztességes munkájukból szerzik. A családi munkaerő kapacitását meghaladó földterülettel rendelkező és kizsákmányolásból élő kulákok száma hazánkban ma már jóval kevesebb. (...) Korábban betöltött szerepénél fogva a parasztságnak ez a rétege nem lehet híve a munkás paraszt hatalomnak és a szocializmus építésének. Súlyos hiba lenne velük szemben tehát az osztálybéke álláspontjára helyezkedni s ennek megfelelően visszaadni földjeiket felszereléseiket, ugyanakkor súlyos hiba lenne ha visszatérnénk az elmúlt években szokásos likvidáló módszerekhez. Tehát a jövőben a kulákot nem likvidálni, termelésüket megbénítani, hanem korlátozni kívánjuk. Vagyis nem élezni kell az ellentéteket a kuláksággal, hanem meg kell gátolni e réteg ellenséges tevékenységét. Nem lehet megengedni, hogy bárhol is politikai hatalommal járó tisztséget viseljenek."[10] Gazdasági téren "1958-tól ismét a parasztságot sújtó árarányok alakultak ki: az úgynevezett üzemi agrárolló 1958-ban már meghaladta a 12, a következő évben megközelítette a 17 %-ot, az átlagos agrárolló az előbb említett két évben 9,5, ill. 12 % lett..."[11] (Az idézet második részének vonatkozó évei: 1957 és 1958 - a szerző megj.) A magángazdaságokat újra hátrányosan érintő intézkedéseket a parasztok csak némi átmenettel, fokozatosan érzékelték. "Akiknek fődje vót, abból szépen meg lehetett élni. (...) szerződtünk és abból éltünk. Olyan jó terméseket kaptunk, hogy nagyon szépen éltünk. Kezdtünk már tollasodni ilyen kisparasztok, s nem vót kedvünk a termelőszövetkezetbe lépni,mer' nem ismertük."[12] A hiányzó kedv, a közös gazdálkodás gondolatának háttérbe szorulása mellett a paraszti társadalom lassú regenerálódása is sürgette az apparátus felkészítését és a lakosság ráhangolását a közelgő "kollektivizálási rohamra". A megyei pártbizottság és a tanács közös ülésen foglalkozott a tsz szervezéssel 1958. június 4-én. Megállapították, hogy "nem tapasztalható tsz ellenes hangulat az egyéni gazdák körében (...) a kislétszámú tsz-ek gyengén működnek, számuk még nagy, s visszahúzzák a termelőszövetkezeti mozgalmat. (...) azokban a községekben, ahol még közös gazdálkodás nem folyik, igyekezzenek a gazdasági év befejeztével közös gazdaság létrehozására. (...) a tsz tagságra támaszkodva készítsék elő az aratást követő időszakban várható nagyobb számszerű fejlesztést..."[13]

A különböző hatalmi-politikai szinteken többnyire általános volt a vélekedés, miszerint ennyi "pihentetés" után ki kell használni az erőt, a falvak viszonylag nyugodt politikai hangulatát a széleskörű kollektivizálásra. Ennek érdekében bőségesen ellátták a helyi apparátusokat agitációs instrukciókkal. "Egy két szót szeretnék szólni arról, hogy a mezőgazdaság átszervezése miért sürgős. (...) A mezőgazdaság átszervezésének tényét meg kell érteni a helyi államhatalmi szerveknek is. A tanácstag elvtársak is foglalkozzanak azzal a ténynyel, hogy a mezőgazdaság átszervezésétől függ, hogy hogyan alakul a lakosság élet színvonala. (...) Tanácstagjaink zömében még nem tudják kellően befolyásolni a községi lakosság politikai hangulatát, főleg a tsz mozgalom népszerűsítését illetően. (...) A mezőgazdaság szocialista átszervezése érdekében különös gondot kell fordítani az agitáció megszervezésére. E tekintetben kettős feladat előtt áll az állami apparátus valamint a Párt és tömegszervezetek előtt. Egyrészt a tsz tagsággal való foglalkozás (...) másrészt az egyénileg dolgozó parasztok különböző rétegeivel való foglalkozás annak érdekében, hogy minél előbb megértsék a nagyüzemek létrehozásának szükségességét saját jól felfogott érdekükben. Az egyénileg dolgozó parasztok között a tsz fejlesztés érdekében végzett politikai munkát elsősorban a termelőszövetkezetekben lévő kommunistákra valamint fejlettebb tsz tagokra kell bízni és nem utolsó sorban a tanácstagság kommunistáira, vezetőire."[14]

A kalocsai járás területén 1958 nyarán 8 közös gazdaság létezett szemben 118.520 magángazdasággal. A termelőszövetkezetekből az előirányzatok szerint négyet akartak megerősíteni, egyet feloszlatni, kettőt az összevonás sorsára szántak, egyet pedig távlatilag szándékoztak megszilárdítani.[15] (1958 novemberében már 17 tsz létezett, 1959 végén pedig 22. A megyében 1958. december 31. és 1959. március 31. között 54 szövetkezet alakult, a taglétszám 8.000-rel növekedett.)
A járási tanács tsz fejlesztési tervében 1959 végéig dolgozták ki előzetesen a szervezés menetét és ütemét. A tsz-mozgalom támogatásának,

jóhírének növelése végett szükségesnek tartották, hogy a nagyüzemi termelés minden fontosabb ágazatban meghaladja az egyéni gazdálkodás színvonalát. Önmagában azonban ez sem bizonyult vonzónak az egyéniek számára, mert az esetek többségében maguk is látták, hogy a megalakított közös gazdaságok igen nehezen és alacsony jövedelmezőséggel működtek. "Tsz-eink az egyéni parasztok felé ne csak termelésükkel és az életszínvonal emelésével, hanem belső rendjükkel és egyetértésükkel gyakoroljanak vonzó hatást, annál is inkább mivel ezen a téren számos hiba tapasztalható."[16] A szervezetlenség, az alacsony színvonalú munkamorál és a megélhetést is alig biztosító kereseti lehetőségek sokakat távol tartottak a szövetkezetektől.

A községi tanácsokat utasították, hogy készítsenek éves agitációs és szervezési tervet, valamint közölték az ajánlott agitációs formákat (falugyűlés, kisgyűlés, személyes agitálás, stb).

Érdekes tény, hogy kezdetben még a párttagok egy része sem fogadta egyértelmű helyesléssel a szervezés újabb ütemét. A községi tanácsok tagjainak akár tetszett, akár nem, 1958 nyarától kezdődően ismét mindennapos feladattá vált az agitáció.

Bizonyos, hogy a három szakaszban lebonyolított kollektivizálás 1958 és 1961 között azért (is) lehetett annyira gyors és eredményes - a politikai hatalom számára -, mint amennyire az volt, mert már jól "megdolgozott" embereket kellett alaposan megszervezett propaganda-hadjárat keretei között, az erőszakapparátus hátvédjével agitálni. A részlegesen megváltozott taktika jegyében Homokmégyen is azokat próbálták megnyerni, akik a paraszti társadalomban elfoglalt helyük miatt tekintélynek örvendtek a gazdatársaik körében, és várhatóan sokan figyeltek véleményükre, lépéseikre. A taktika másik részének értelmében igyekeztek a "legkönnyebb ellenállás" felé haladni, például az "agrárproletár-mentalitásúak" vagy a "lump" rétegek meggyőzésével. "Községünk adottságait figyelembe véve elsősorban Alsómégyen foglalkozunk a dolgozó parasztokkal."[17] A falu többi résztelepüléséről is megállapították, hogy adottak a kollektivizálás feltételei. De a "tsz megvalósulásának elsősorban politikai feltételeit kell megteremteni. Különösképpen áll ez Hillye szállás esetében. Ezen szállás összetételében kis- és középparasztokból áll zömében, így a tagok szervezésénél súlypontot kell fordítani e réteg politikai és szakmai tudásának fejlesztésére..."[18]

Az előkészítési mechanizmus részeként a községi apparátus előbb felmérte, majd azután 1958. november 14-én már településrészenként jelentette azoknak a gazdáknak a nevét, akik hajlandóságot mutattak a belépésre vagy könnyebben meggyőzhetőknek látszottak.

5. sz. táblázat - Az 1958-as tsz-szimpatizánsok megoszlása a földtulajdon szerint

településrész	föld nélküli	0-1	1-3	3-5	5-10	10-20	20 kh-	Ü.
Alsómégy	3	1	3	2	1	1	2	13
Homokmégy	3	-	3	3	2	-	2	13

A táblázat alapján kitűnik, hogy az alsómégyiek közül kilencen rendelkeztek 5 kh-nál kevesebb földdel, ez a belépéssel rokonszenvezőknek több mint kétharmada. A belközségben ugyanez az arány. Ez alátámasztja azt a feltételezést, hogy elsősorban a földnélküliek, a törpe- és kisbirtokos gazdák támogatták a közös gazdálkodás gondolatát. A nagyobb gazdák 20 kh körüli földjeikkel vagy tényleg egyetértettek a szövetkezet elveivel, ami kevéssé valószínű; vagy a felhalmozódott adóhátralékuk miatt nyilatkoztak kedvezően a tsz mellett, illetve propaganda célokból tüntették fel őket a jelentésben. A negyedik változat szerint a korábbi tapasztalatokból eredő félelmek miatt nyilvánították magukat szimpatizánsnak.

A kollektivizálást megalapozó propaganda, majd később az egész átszervezés alapelvévé a "ne hagyjunk békét a parasztoknak" gyakorlat vált. "A mezőgazdaság szocialista átszervezése érdekében állandóan szem előtt tartjuk a község dolgozói között nap mint nap - tehát állandóan - hangsúlyozzuk a nagyüzemi gazdálkodás előnyét és fölényét."[19] A másik, gyakran alkalmazott előkészítési forma az állami pénzeken fenntartott mintagazdaságokba szervezett látogatás volt. "A gazdáknak tetszett a nagyüzemi gazdálkodás, ki is jelentik, hogy ha megalakul, akkor belépnek a csoportba, de kezdeményezni egyik sem akar (...) a gyűléseken a szimpatizánsok úgy nyilatkoztak, hogy rövidesen megalakítanak egy termelőszövetkezetet."[20]

A községben a kollektivizálás megkezdése előtt, 1958 végén a tanácsi apparátus által készített jelentés szerint 894+ mezőgazdasági önálló keresőt tartottak nyilván. Ezeknek túlnyomó többsége - 641 fő (71,7 %) - régi gazda volt. Viszonylag jól felszerelt gazdaságokkal, és ebből adódóan biztos megélhetéssel rendelkeztek. Az új gazdák csoportját 178-an alkották (19,9 %). Ők többségükben az 1945-ös földosztáskor szerezték földjeiket. Megélhetésüket már nehezebben voltak képesek biztosítani. A harmadik nagyobb csoportot a törpebirtokosok jelentették - 75 fő (8,4 %). Ezek az emberek már rákényszerültek arra, hogy részesmunkavállalással, kishaszonbérlettel, summásként, napszámmal biztosítsák megélhetésüket. Ezt az agrártársadalmi szerkezetet változtatta meg az 1958-1959 fordulóján kiszélesített kollektivizálási kampány.

2.3. "Nem hagyjuk a tsz szervezést a véletlenre, csupán az önkéntességre bízva."

A község sajátos települési formája, a szállásrendszer is megnehezítette az agitátorok és a "népnevelők" dolgát, hiszen a belközség és a külterületi településrészek jó félórányi járásra estek egymástól. Ezért rendszerint párhuzamosan alkalmazták az egyéni és a közös agitációt. A számtalan gyűlés ellenére az 1958-as esztendő végéig senkit sem sikerült rávenni a belépésre. A tartózkodás formális indoklása szerint: "félnek attól, hogy olyanok alakítsanak termelőszövetkezetet, akik rosszul viszonyulnak a munkához."[21]

Az 1959-es és 60-as esztendő történéseiben központi szerepet játszó kollektivizálás megbolygatta a falusi társadalom "nyugalmas hétköznapjait", felkavarta a kedélyeket, feszült hangulatot eredményezett. Ennek következtében a járási tanács részletes hangulatjelentéseket kért a községi tanácsoktól, különös tekintettel a tsz-ekkel és a kollektivizálással kapcsolatos érzelem- és véleménynyilvánításokra vonatkozóan.

+A különböző források gyakorta eltérő adatokat tartalmaznak, ezért az itt közöltek csak közelítő pontossággal vehetők figyelembe.

Homokmégyen - összhangban az országos viszonyokkal - az igazán intenzív agitáció 1959 első napjaiban vette kezdetét. A "megdolgozás" a tanács korábbi megfigyeléseire és jelentéseire alapozva Alsómégyen kezdődött, de párhuzamosan folyt a belközségben és a külterületeken: Hillyén, Halomban és Mácsán is. A sorozatos, véget nem érő gyűlésezteté, a komoly lelki gyötrelmeket okozó egyéni agitáció ezeken a településrészeken csak lassan őrölte fel a gazdák ellenállását. 1959 januárjától kezdődően nem volt olyan hét, amikor ne tartottak volna valamilyen, a kollektivizáláshoz kötődő összejövetelt. Az agitáció korlátlan kiterjesztése egyidejűleg élezte a paraszti társadalom különböző státuszú csoportjainak ellentétét, és teremtett sorsközösséget a közöstől való félelem. "Nem hittünk benne, tudja én magam se. Pedig én egy szerencsétlen kubikos ember vótam. Nem hittünk abba, hogy abba szépen lehet élni, nem hittünk abba, hogy többet lehet termelni. Én őszintén megmondom nem hittük el."[22]

A községre kirótt terv szerint el kellett érni az 1956 októbere előtti állapotokat, vagyis legalább négy közös gazdaság megszervezését szabták feladatul. Alsómégyen a célratörő agitáció 1959. február 16-án kezdődött. A helyi sajtó szerint "Ötven járási agitátor ment ki három Községbe Drágszélre, Homokmégyre és Dusnokra. A község népnevelőivel együtt végzik a felvilágosító munkát."[23] Erőszakos meggyőzésre csak ritkán került sor. "No olyasmi nem vót, mint amit egyes területeken csináltak vad dógokat, hogy fegyverrel, meg egyebekkel noszogatták az embereket. De hát olyan vót, hogy az emberek nem szívesen akarták, elmentek, elbujkáltak, napokig nem is vótak itthon, vót aki betegnek tette magát. Mikor mentek az agitálók nyomás be az ágyba, pipát vett a szájába, hörgött és akkor ezzel bírta elugrasztani azokat, hogy milyen beteg. Persze vótak jó önálló kisgazdák, akik nehezen adták fel önállóságukat. (...) Nagy vót a félelem, hogy jaj mi lesz!? (...) Nagyon sokan úgy léptek be, ha az ismerősök beléptek akkor ők is. Akkor aztán az egész folyamat megindult szépen, ha a kulcsembereket meggyőztük. Nem ment könnyen. Például a Fater Józsefnél egy héten keresztül minden este ott vótunk nála. Beszélgettünk, de nem mondtunk neki semmit azt, hogy mit akarunk. Hordta a bort, ittunk, beszélgettünk. Persze ő sejtette, de mink megbeszéltük, hogy nem hozzuk elő. Asszondja úgy tizenegy órakor - hát má' jócskán ittunk - most mondjátok mit akartok! - ha má' elgyüttetek. Itt van má' tizenegy óra, de se

nem mentek haza, se nem szótok semmit, csak beszélgetünk. - Hát csak elgyüttünk beszélgetni, majd inkább hónap is elgyüvünk. Ez sokkal jobban bosszantotta. S akkor mikor elmentünk úgy négy nap múlva egy este, akkor asszondja: Idefigyeljetek, mondok én egyet. Ide azt a papírt, aláírom, ne mászkáljatok má' ide. És utána sokan beléptek, mer' ez egy olyan gazda. Olyan nyakas koma vót, hogy ha ez belép, akkor nagyon sokat bementek."[24]

A gazdák többnyire a passzív ellenállás formáit választották. Formálisan, általánosságban egyetértésüket nyilvánították, de a szervezésben nem működtek közre. "Ki lehetett látni az ablakon, mikor az utcáról kanyarodtak be, má' vót kilógásom a kertön keresztül. No oszt má' amikor láttam, hogy nincs kuút, akkor mondom a főnöknek: aláírom, de egy feltétellel - intézzük el a gépállomáson, hogy traktoros legyök." "Én megmondtam nekik, akik engem agitáltak, engem hagyjanak nyugton, mikor én azt látom, hogy már lesz belőle valami, én alá fogom írni, de elsőnek én sem fogom aláírni, sem másodiknak."[25] Sokáig sikeresen érvényesítették a várakozás taktikáját is. "...majd ha a megfelelő emberek belépnek a termelőszövetkezetbe, akkor nem mondanak ellene (...) attól félnek, ha ő lesz az első aláíró hátrányos elbírásálba részesül a többi dolgozó részéről (...) őszig várni akarnak meg akarják nézni egy tsz működését."[26] Az aktív ellenagitálás csúcspontját a kifüggesztett plakátok letépkedése, vagy átírása mellett az ún. tsz-ellenes agitáció jelentette. Ezért kb. 3-4 embert internáltak, illetve börtönbüntetésre ítéltek. A járási vezetők megítélése szerint "az ellenség igen rákapcsolt a rémhírek terjesztésére". Az általános hangulatromlást igyekeztek minden eszközzel megelőzni. "Arra kérem a tanácstag elvtársakat, hogy járjanak nyitott szemmel és ne tűrjék meg, hogy egyes emberek becsméreljék a termelőszövetkezetek vezetőit, a termelőszövetkezetek terméseredményeit. Ezen embereket a tanácstag elvtársak segítsenek leleplezni."[27] A tsz-ellenes fellépések megtorlásának - nyilvánvalóan az elrettentés szándékával - a helyi sajtóban is viszonylag nagy nyilvánosságot adtak.

Az "agitációs henger" Alsómégyen másfél-két hét leforgása alatt sikert eredményezett. A községi vezetés 1959. február 25-i információs jelentésében közölte a járással, hogy Alsómégyen 17 család 29 taggal

aláírta a belépési nyilatkozatot. Az alakuló ülést március 3-án este tartották meg. Az új szövetkezet fejlődéséről (elsősorban mennyiségi gyarapodásról) havonta adott jelentést a helyi apparátus. Ezeket a beszámolókat gyakran, az elvárásoknak megfelelően kiigazították, mert már azokat is a tavaszi belépők között jegyezték be, akik csak ősszel szándékoztak belépni. Így az alsómégyi szövetkezet valójában csak 14 család 16 tagjával alakult meg március 6-án. (Ekkor kapták meg az engedélyt.) Induló földterülete 118 kh-ra terjedt, ebből 63 kh állami tartalékterület volt. A szövetkezet alapító tagjainak nagy része földnélküli volt, vagy igen kevés földdel rendelkezett.

Az új tsz új lehetőséget biztosított a propagandának is. A kalocsai sajtó 1959 kora nyarán hírt adott az alsómégyiek közös gazdálkodásáról."A termelőszövetkezeti tagok arról is beszéltek, hogy a kívülállók közül jó néhányan akadnak olyanok, akik gúnyos megjegyzésekkel illetik az új termelőszövetkezeti tagokat. De a tsz tagok az ilyen egyéniek megjegyzéseire nem adnak, mert tudják, hogy eljön az idő, amikor a kívülállók felvételét kéri a tsz-be."[28]
A taglétszám és a földterület 1959 őszére már emelkedett. Ekkor 24 család 40 tagja 420 kh-on gazdálkodott. Az első elnök visszaemlékezései szerint - ő egyébként azok közé tartozott, akik korábban is hajlandóságot mutattak a belépésre, annak ellenére, hogy 24 kh földjével a módosabbak közé számított - ebben az időben egy-két nagyobb gazda, néhány középparaszt, valamint a személyes kapcsolatok révén hozzájuk kötődő kis- és törpebirtokosok alkották a tagságot. A továbbra is egyénileg gazdálkodók "nem jó szemmel néztek ránk. Majdnem ki is közösítettek."[29] Az induló vagyon az év végére 101.200 Ft-ot tett ki, de ennek ellenére az igaerővel való ellátottság és a technikai felszereltség gyenge volt.

Az alsómégyi fejlemények - az információs jelentések szerint - helyzetük átgondolására késztették a gazdákat, bár esetenként az erőszakosabb fellépés vagy az erőszakkal való fenyegetés is megtette a hatását. "Az őszi alakulásra a belközségben is van 16 tag, aki aláírta a belépési nyilatkozatot, az érdeklődés a lakosság körében állandóan napirenden van (...) vannak, akik egy-két évet akarnak várni (...) Ezzel arra gondolnak, hogy hátha addig megváltozik a rendszer vagy a

kormány álláspontja, és őnekik nem kell a termelőszövetkezetbe lépni, mivel ahogy mondják a jelenlegi helyzettel megvannak elégedve, nem kívánják a régi rendszert vissza, de a tsz-be sem kívánkoznak belépni."[30]

Az év végére, pontosabban 1960 januárjára az egyéni agitációnak, a gazdálkodást mind jobban megnehezítő adózási rendszernek+, a más alternatíva hiányának, illetve a közös gazdálkodásnak tett engedmények együttes hatására egyre többen adták fel a magángazdálkodást; és így 1960. január 22-án a belközség két termelőszövetkezetében is megtartották az alakuló közgyűlést. A helyi apparátus négy nappal később megtartott végrehajtó bizottsági ülésén már az agitáció befejeződését nyugtázta. "Mint tudják az elvtársak pártunk és kormányunk politikájának eredményeként községünkben is megvalósult a szocialista nagyüzemi gazdálkodás (...) a helyi tanács dolgozóira vár az a feladat, hogy részt vegyen a tsz tervének elkészítésében, nyújtson segítséget a termelőszövetkezetek vezetőségének a tavaszi munkák megindításában."[31] Ez arra is utal, hogy a nagyüzemi gazdálkodás feltételei közül, sok más mellett a megfelelően képzett szakemberek is hiányoztak, akik a "vezérgazdákkal" együtt kézbevehették volna az irányítást. A tanácstagok termelőszövetkezetekbe történt kivezénylésével biztosították az államigazgatás felügyeletét, minek révén egyúttal a szövetkezetek önállóságát is nagymértékben korlátozták. A központi irányítás kiterjesztésével háttérbe szorították a paraszti szakértelmet, s ennek hiánya az első évek igen gyenge terméseredményeiben is megmutatkozott.

A területi szerveződési elv mellett a paraszti társadalom rétegződése is hozzájárult ahhoz, hogy a község területén 1959-60-ban 7 közös gazdaság szerveződött meg. A falusi társadalmon belüli vagyoni és tekintélykategóriák meghatározó szerepet játszottak a tsz-ek megszerveződése során a munkarend és a vezető rétegek kialakulásában.

+A tsz-tagok jövedelemadója 5 % volt. "Egyébként az adó egyénileg dolgozó parasztok adójának csak 60 %-a lehet." vb. jkv. 1959. január 27. H.kit.

A falusi köztudatban ez - többek között - a "hosszú ötvenes években" mesterségesen kreált kategóriák továbbélésében nyilvánult meg.
"A kulákok nem akartak a kisparaszttal dógozni, mer' különbnek tartották magukat egyszer, másodszor meg ük több földet vittek be ugyebár, meg jószágot is. (...) nagygazda a kisparaszttal nem akart egy tsz-be menni. Akkor vót a pártnak egy ilyen politikája, hát akkor menjenek külön."[32]
Természetesen ez nem mindig ilyen egyszerűen történt, de annyi kétségtelen, hogy számos esetben előfordultak hasonló jellegű ellentétek.

A kollektivizálás 1960-ban még nem számolta fel teljes mértékben a magángazdálkodást. Az újonnan létesített tsz-ek földjeinek táblába tömörítése végett nagyszabású földrendezést hajtottak végre. Az ekkor készült nyilvántartásban, 1960. április 30-án 220 egyéni gazda szerepel 666 kh összes földterülettel. Ugyanezen év őszén már csak 160-an voltak és 633 kh földet birtokoltak. A birtoknagyság szerinti megoszlásban 32 db 1 kh alatti, 33 db 1-3 kh-as, 53 db 3-5 kh közötti, 14 db 5-8 kh-as, 21 db 8-10 kh-as, 5 db 10-15 kh közötti és 2 db 15-20 kh-as gazdaság található. Az átszervezés utolsó periódusában 1960-1961 telén ezeknek a gazdáknak a többségét is - 133-at - bekényszerítettek a közösbe. Ahhoz, hogy valaki pályáját továbbra is egyéni gazdaként folytathassa, vagy fölöttébb nagy szívósságra vagy igen jó kapcsolatokra volt szüksége. A tsz-en kívülmaradottak csoportját vizsgálva megállapítható, hogy mintegy háromnegyed részük a középgazdák közé tartozott. Az összes kívülmaradottnak csak kb. egyhatoda szerepelt a korábbi évek kuláklistáin.

Az egyéni gazdák fokozatosan veszítettek az agrártermelésben betöltött szerepükből. Bár azok többsége, aki "maszek paraszt" maradhatott, a hatvanas évek második felében sem adta fel önállóságát. A kollektivizálást követően nagy erőfeszítések révén, de többnyire sikerrel tartották meg, illetve javították termelésük színvonalát; amire közvetett bizonyítékul szolgál, hogy a tsz-be lépettek közül sokan szívesen vállaltak munkát az egyénieknél, mert azok gyakorta magasabb munkabért fizettek, mint a szövetkezet munkaegységekben - s ami még fontosabb: rögtön az elvégzett munka után.

Az 1960-ban megalakult tsz-ek szervezeti rendjének kialakításában igen fontos tényező volt a korábbi földtulajdon. Ezekből az adatokból következtetni lehet a kollektivizálás idejének vagyoni viszonyaira.

6. sz. táblázat - A földbirtokok megoszlása szállásonként 1960-ban:

földbirtok méret	Alsómégy	Homokmégy	Hillye	Halom	Mácsa	Összesen
0-5 kh	103	191	88	51	13	446
5-10 kh	37	72	45	22	12	188
10-15 kh	17	30	14	11	4	75
15-20 kh	10	13	10	7	2	42
20-25 kh	2	10	4	5	2	23
25-30 kh	3	4	5	1	Ø	13
30 kh fölött	3	5	4	1	Ø	13

Forrás: Kimutatás a termelőszövetkezetek tagjainak közös használatba adott ingatlanairól. Belépési állapot, 1960. november 15.

A szállások közül Hillye bizonyult a legvagyonosabbnak. (Itt találhatók a legjobb minőségű földek is.) Bár a belközség vagyoni viszonyai sem voltak sokkal rosszabbak. Ebben az esetben azonban figyelembe kell venni, hogy Hillye lélekszáma csaknem harmada a belközségének. Ezen két településrészen volt a legmagasabb a 20 kh-on felüli birtokok száma - 19, illetve 13. Az összes bevitt földbirtoknak ez a belközség esetében 5,8 %-a, Hillyén pedig 7,65 %-a. Ugyanakkor az 5 kh alatti birtokok aránya itt 7 %-kal kisebb, az 5-20 kh-as birtokok aránya pedig 5 %-kal meghaladta a belközségit.

A frissen megalakult termelőszövetkezetek közötti sorrendet vizsgálva: az egy tagra eső föld alapján (ha a megmunkálás szempontjai felől közelítek) az alsómégyi Kossuth-tsz helyzete volt a legkedvezőbb, és a belközségi Hunyadié a legrosszabb. A "beadott" földek alapján a hillyei Dózsa, a halomi Rákóczi és a belközségi Hunyadi adottságai, illetve vagyoni szintje volt a legjobb. Ezekben a szövetkezetekben volt a legmagasabb az 5-20 kh közötti és a 20 kh fölötti birtokok aránya.

6/b. sz. táblázat - A tsz-tagok rétegződése a bevitt földbirtok szerint abszolút számokban és %-ban

tsz-ek neve és helye	0-5 kh	5-10 kh	10-15 kh	15-20 kh	20-25 kh	25-30 kh	30 kh fölött	tag-létszám	Össz. terület
Petőfi Alsómégy	32 fő (45,7)	16 fő (22,9)	10 fő (14,3)	6 fő (8,6)	2 fő (2,8)	3 fő (4,3)	1 kh (1,4)	70 fő	683 kh
Kossuth Alsómégy	71 fő (67,6)	21 fő (20,0)	7 fő (6,54)	4 fő (3,82)	Ø	Ø	2 fő (1,91)	105 fő	651 kh 1278 öl
Hunyadi Homokmégy	68 fő (48,6)	27 fő (19,3)	24 fő (14,15)	7 fő (5,0)	8 fő (5,7)	2 fő (1,4)	4 fő (2,85)	140 fő	1370 kh 361 öl
Béke Homokmégy	123 fő (66,5)	45 fő (24,3)	6 fő (3,25)	6 fő (1,1)	2 fő (1,1)	2 fő (0,5)	1 fő (0,5)	185 fő	1490 kh 338 öl
Dózsa Hillye	88 fő (51,8)	45 fő (26,5)	14 fő (8,2)	10 fő (5,9)	4 fő (2,3)	5 fő (2,9)	4 fő (2,3)	170 fő	1383 kh 1439 öl
Rákóczi Halom	51 fő (52,0)	22 fő (22,4)	11 fő (11,3)	7 fő (7,1)	5 fő (5,2)	1 fő (1,0)	1 fő (1,0)	98 fő	777 kh 700 öl
Új tavasz Mácsa	13 fő (39,4)	12 fő (36,4)	4 fő (12,2)	2 fő (6,0)	2 fő (6,0)	Ø	Ø	33 fő	264 kh 564 öl
Összesen:	446 fő	188 fő	76 fő	42 fő	23 fő	13 fő	13 fő	801 fő	6618 kh 4680 öl

Forrás: Kimutatás a termelőszövetkezet tagjainak közös használatba adott ingatlanairól. Belépési állapot, 1960. november 15.

A Petőfi és a Béke tsz alkotta a középmezőnyt, a mácsai Új tavasz és az alsómégyi Kossuth földbirtok-alapú vagyoni helyzete tűnik a leggyengébbnek. Nem véletlen, hogy ez utóbbi kettő rövidesen beleolvadt más szövetkezetekbe. (Az 1961 végén működő termelőszövetkezetek fontosabb adatait lásd a 7. sz. táblázatban!)

Az 1961-es év végére területileg és létszámban stabilizálódott gazdaságok egy-egy jobb major adottságaival kerültek egy szintre. Figyelemre méltó a szántó magas aránya - tsz-enként kb. kétharmados -, ami természetszerűleg öröklődött a megelőző időszakból.

A kollektivizálási kampány teljes mérlegét 1961 elején, egy rendkívüli tanácsülésen vonták meg. "Ismertetem, hogy a párt központi vezetősége javaslatára a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány állást foglalt amellett, hogy 1961. március 31-ig az egész ország mezőgazdaságát át kell szervezni. (...) Az 1960-as átszervezési időszakban kint maradt kb. 150 család 430-440 kh földdel és ezek egy része olyan, akivel egyháztartásban élt vagy él az már termelőszövetkezet tagja volt, vagy most lett tagja, így az átszervezést ezek az állapotok nagyban befolyásolták. Ugyancsak a kint maradottak a legakaratosabb személyek, melyek nemcsak ezen a területen, hanem egyéb területen is nagyon nehezek. Az átszervezés egy-két család kivételével befejeződött. Azonban ezt a munkát a következőkben mindenáron el akarjuk érni, hogy ezek is felsorakozzanak a többi dolgozók mellé. Azokkal a személyekkel, akik egy háztartásban élnek a 19/1959. évi 7. számú trv. erejű rendelet[33] alapján a községi tanács összevonást eszközölt. Ugyancsak a tsz-ek is e rendelkezésnek megfelelően a közgyűléseken egyhangú határozatokkal ezen személyek földtulajdonát tsz használatba veszik. (...) önkéntes földcserét megoldjuk úgy, hogy a tsz-ek egymás mellett levő földjeikből egymást kártalanítják. (...) A még kint lévő egyéniekkel igyekszünk úgy eljárni, hogy azok földterületei ne hátráltassák a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását és menetét."[34]

A szervezési periódus lezárulásával a kollektivizálásnak csak az egyik - politikai, ideológiai szempontból fontos - szakasza ért véget. Hátra volt még a tényleges munka és a közös termelés formáinak, szerkezetének és szervezetének kialakítása. Ezzel együtt mégis határkőnek kell tekinteni a kollektivizált mezőgazdaság kereteinek létrejöttét,

7. sz. táblázat - Az 1961 végén működő tsz-ek néhány fontosabb adata

Székhely, első elnök és földje	tsz neve	tagok száma (fő)	1 tagra eső ter. (kh)	össz. terület (kh)	ebből szántó (kh)
Hillye Márkus Bálint (1488 öl)	Dózsa	200	6,99	1399	1183
Homokmégy Ágas Ferenc (18 kh 582 öl)	Hunyadi	178	7,75	1380	920
Homokmégy Kazár József (9 kh 1421 öl)	Béke	236	5,81	1372	1019
Halom+ Ág József (4 kh 1409 öl)	Rákóczi	192	5,70	1100	924
Alsómégy++ Merk Lajos (24 kh 1339 öl)	Kinizsi	245	5,53	1357	1048
Összesítés:		1051	6,35	6608	5094

Forrás: Beszámoló az 1961. évi december 30-án tartandó Tü-re,
Merk Lajos közlése.
Kimutatás a tsz-tagok közös használatba adott ingatlanairól.
Belépési állapot. 1960. november 15.

+ A halomi tsz adatai az egyesülést követően származnak, 1961-ben ide olvadt be a mácsai Új tavasz szövetkezet.

++ Alsómégyen egy ideig két tsz létezett, amelyek az 1960-as zárszámadást követően egyesültek.

mert ezáltal "Végbement - a földterület és a mezőgazdasági termelés egészét tekintve - a munka és az egyéni tulajdon szétválasztása..."[35] Ezáltal alapvetően megváltozott a föld értékképző szerepe, minimálisra csökkent a föld magántulajdonának aránya. Gazdasági vonatkozásban az önálló árutermelő kisüzemek többségét olyan mezőgazdasági nagyüzemekbe tömörítették, amelyekben - a kezdeti időszakokban - közvetlenül is érvényesült a tervgazdaság elveire épített állami irányítás.

2.4. "... jelentős előrehaladás történt községünkben a szocializmus építése terén..."

(A tsz-ek gazdálkodása és szerepe a falu életében a hatvanas évek elején)

A tanácsi apparátus tevékenységét az átszervezési kampányt követően a mezőgazdasági nagyüzem direkt irányításának kérdései határozták meg. "A termelőszövetkezetek munkájának beindítása lassan célt ér, a legnehezebb az állatok összevitele. Egy az, hogy a termelőszövetkezetek elnökei egyáltalán nem állnak hivatásuk magaslatán, és nem éreznek semmi felelősséget munkájuk elvégzésében."[36] Több kérdés vetődött fel egyidejűleg. Például a dokumentumban is említett állatállomány elhelyezésének kérdése. Az előírásokkal ellentétben, a kezdeti években megfelelő istállók híján kint maradtak a gazdáknál, vagy egy-egy nagyobb állattartó gazda épületében gyűjtötték össze.

Az üzemek szervezetrendszerének kialakítása során ennél sokkal súlyosabban esett latba a vezetés kérdése. Az induló szövetkezetek működőképessége szempontjából különös jelentőséggel bírt a vezetők ki- és megválasztása. Lehetőség szerint vagy olyan tekintélyes gazdát választottak, aki egy-egy nagycsaládrendszer élén állva az "informális falusi vezetés" soraiba számított, vagy olyat, aki ugyan "agrárproletármentalitása" miatt nem állt köztiszteletben, de megfelelő kapcsolata volt a helyi és a járási vezetéssel, ezáltal lehetősége nyílott arra, hogy az átlagosnál nagyobb kölcsönöket, esetleg vissza nem térítendő hiteleket járjon ki szövetkezetének. A harmadik - nem kevésbé általános esetben az államigazgatás a sorozatos vezetési válságokat megelégelve tanácsi vagy pártapparátushoz tartozó

embereket nevezett ki tsz-ek élére. A megalakulásokat követő esztendőkben Homokmégy két szövetkezetében voltak akut és hosszan tartó vezetési válságok. A hillyei veszekedések miatt "engem kirendeltek '60 októberibe' hogy teljhatalommal menjek ki, mert nem ment a vetés meg a betakarítás. (...) Márkus Bálint volt az elnök, de aztán minden nap más vót."[37] A másik válság az alsómégyi Kinizsi termelőszövetkezetben zajlott le. "A Kinizsi tsz volt hanyag vezetőit a vb. függetlenített irányítói a tsz éléről a tagsággal leváltatták s oda egy kommuniusta vezető került. A tavaszi nagyon rossz munkamorál a vezetőség újjá alakulása óta nagyon sokat javult."
"Felszólított az akkori tanácselnök, hogy mondjak le. Szóltak mások is, hogy ne menjek dolgozni, mert meg akarnak verni, lehetetlenné akartak tenni. Elmentem a tsz-ből is."[38]
Ez volt az első eset, amikor az "apparátus-elit" beavatkozásának következtében a "gazda-elit" valamely tagja kiszorult a tsz vezetéséből. A későbbiekben a vezetőváltások a tsz-egyesítésekhez kötődtek, ekkor már általában sokkal diplomatikusabban, dísztisztségek vagy jól jövedelmező állások osztogatásával igyekeztek kárpótolni az egykori vezetőket.

A vezetés tagjainak cselekvési és mozgásterét korlátozta az a mechanizmus, aminek értelmében a tsz-ek irányítását ténylegesen a helyi államapparátus végezte. "Az elkövetkező időben megnövekedő feladatok járulnak a termelőszövetkezetek elnökeire, valamint a községi tanácsra, (...) itt az szükséges, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági, valamint az egész község gazdasági kérdéseit. (...) Nem engedhető meg, hogy egyes termelőszövetkezetek az árutermelési tervet ne a község által megkapott szempontok szerint tervezze meg."[39] A községi tanácsok kapták meg annak a jogát, hogy a termelőszövetkezetek hiteligényeit megvizsgálják és jóváhagyják. Ebből egyértelműen adódik a következtetés, hogy a termelőszövetkezetek nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is függő helyzetbe kerültek a tanáccsal szemben. Ezt a helyzetet azzal az intézkedéssel is megerősítették, mely szerint egy vb. tagnak állandóan részt kellett venni a tsz-vezetőségek ülésén, másfelől a tsz-vezetők rendszeres beszámolási kötelezettséggel tartoztak a helyi tanácsnak. A kezdeti évek szövetkezeti önállóságának minimumszintjét jelzi, hogy az apparátus még az aratás, a

gabona behordása, a szántás és a vetés tervét is részletekbe menően előírta. "A termelőszövetkezetek 1960 évi vetési terveit a községi tanácsok vb-i is tárgyalják meg. Ellenőrizzék a tervbe beállított tervszámok realitását, konkrétan ellemőrizzék és időnként a vb üléseken tárgyalják meg az elfogadott termelési tervek végrehajtásának állását."[40]

A szoros gazdasági irányítás mellett természetesen (?) a politikai irányítási rendszer kiépítésével is erősítették a centralizációt. "Tudomására kozzuk minden termelőszövetkezet elnökének, hogy alakult minden tsz-ben pártszervezet, ezekkel együtt kell működni minden vezetőségi tagnak még akkor is ha egy kicsit nehezére is esik egy-két elvtársnak."[41]

A munka megszervezésére és a racionális üzemszervezet kialakítására törekvő vezetést a szigorúan kötött tervutasítások mellett a tagság nagy részének passzivitása és alacsony munkaintenzitása akadályozta leginkább tevékenységében. "A legnagyobb nehézség: nem voltunk képesek az átszervezés ütemében és mértékének megfelelően átformálni az emberek gondolkodását. Az új tsz tagok zöme csak papíron lett tsz tag, gondolkodását és cselekedeteit illetően azonban még paraszt maradt. (...) Tapasztalható, hogy egyes tsz-ekben a tagok munkához való viszonya rendkívül rossz. Több helyen nem járnak el rendszeresen a munkába, sőt előfordult olyan is, hogy megtagadták a munkát. Felvilágosító munkával el kell érni, hogy a termelőszövetkezetek tagjai a jövő évi termés, de elsősorban az idei betakarítás sikere érdekében a még hátralévő hetekben szorgalmasan dolgozzanak biztosítva ezzel elsősorban a saját maguk megélhetését és boldogulását."[42] Teljesen magától értetődő, hogy a "maga ura parasztok" nehezen adták fel önállóságukat, nehezen fogadták el mások irányítását, a különböző - általuk hátrányosnak tartott - korlátok által szabályozott munkarendet. A kérdés másik oldala az alacsony jövedelmezőségből fakadó létbizonytalansági érzésből vezethető le. Azok a parasztok, akik fáradságos, ám fölöttéb racionálisan szervezett munkával, önálló gazdaként, saját birtokukon képesek voltak szerény, de tisztes létfeltételeket teremteni saját maguk, illetve családjuk számára - az indulás éveiben - gyakorlatilag képtelenek voltak beilleszkedni a tsz-ek által kialakított munkarendbe, az általuk át

nem látható, sok vonatkozásban pazarló (pl. munkaerő) munkaszervezetbe, illetve szervezésbe. Másfelől a tsz-ek az akkori gazdasági ügyvitel értelmében az elérhető alacsony jövedelmet roppant bonyolult szisztéma szerint számolták ki és a megélhetés természetes igényeihez képest ritkán osztották ki. Ezért a belépetteknek más, állandóbb és rendszeresebb jövedelem után kellett nézniük. Ezt rendszerint a háztáji gazdaságok révén biztosították. Mégpedig úgy, hogy igyekeztek "fekete háztájit" vagyis minél több földet szerezni, például a családtagok névleges tsz-tagsága révén. A legnagyobb háztáji viszont több és rendszeresebb munkaerő-befektetést kívánt, amit a tagok a tsz-ből való távolmaradással igyekeztek biztosítani. A helyi apparátus - aminek az összeterelt szövetkezetek "életbentartása" volt a feladata -, a munkafegyelem problémájává redukálta a fenti kérdéskört. "A fegyelem kérdéseit nem árt, ha egy kicsit megforgassuk (...) mert ezzel eléggé hibák vannak. Nem kis kérdés az, hogy a munkában való megjelenés nem a legjobb, a munkacsapat vezetőknek nagyon sokat kell csavarogni, hogy egy-egy helyen a munkára elegendő embert tudjanak toborozni. (...) Sok esetben durvák vagyunk a dolgozókkal, nem minden esetben a meggyőzés elvét fogadjuk el, ha valaki nem úgy pattog, akkor a legszívesebben a fegyelmi részt szeretnénk választani, ami nem megfelelő társadalmi helyzetünkben. Most nem arról van szó hogyha hibát követ el, akkor ne büntessük meg, hanem arról, ha olyan hibát követ el, hogy azt meg keljen büntetni, akkor ne legyünk szívbajosak azt végre is hajtani. (...) Nem szabad olyat megengedni, mint egyes helyeken megnyilvánul, hogy egymással összevesznek a dolgozók, de általában a vezetőséget támadják meg, mert nem úgy van mint ahogy valaki elgondolja. Olyan eset, mint Hillye szálláson a levélírástól kezdve az utóbbi eset, amikor tetleges bántalmazásra került sor a könyvelő és a tagok között. Olyan tagokat megfegyelmezni, akik nem akarják a munkát, vagy szemtelenek a vezetőséggel szemben. Helyes volna ha a rendőr hatóságunk is szívügyének venné azt, hogy így nem lehet viselkedni egy tsz tagnak sem, mint egyes esetekben viselkednek. Ugyan ez történt meg Halom szálláson is, hogy egyesek től viszik a szocialista elvet és saját maguk igyekeznek törvényt hozni és ítélkezni is. A rendőrség fékezze meg, nem szabad megengedni azt, hogy a tsz tagok úgy viselkedjenek mint az állat a vezetőjükkel,

vagy éppen a rendőrséggel kapcsolatban sem. Nem sokat adunk arra, hogy vagyon védelem hogyan van végrehajtva. (...) Azonnal meg kell szüntetni azt az állapotot, amely úgy néz ki, hogy egy-egy tsz-ben nem tartották meg a leltározásokat, ugyanis nem is nézték meg, hogy ki mit vitt be, így újból hazahordják és kicserélik. (...) Szerintem a fegyelem meglazulásához vezet az is, hogy a tsz vezetők nem rendszeresen számolnak be a tagoknak és így a bizalom nem nagyon van meg a tagok és a vezetőség között. A rossz szándékú emberekkel másként kell beszélni, a vezetőség hívja be és beszélgessen el velük, ne minden esetben azt várják, hogy a párt vagy a tanács tagja fogja megcsinálni (...) Legyünk meggyőzőek, szerények, lássuk az emberek nehéz körülményeit, hogy még egyik lábuk a szocializmusban, a másik még a kapitalizmusban lóg."[43] A megélhetés kényszere által (is) megkövetelt "lógás" mindaddig, amíg ki nem alakították annak legális rendszerét, gyakran eredményezett konfliktusokat a tsz-tagok és a vezetőség között. A tartós ellentétek másik típusa - erről már korábban is esett szó - a helyi társadalmon belül eltérő státuszú emberek - helyenként kényszerűségként megélt - egy munkaszervezetbe tömörítéséből adódott.

"Mindenki parancsolni akart a Hunyadiba, de dógozni egyik sem. Akkor vót egy megalkuvó párttitkár, úgy hívták, hogy Bodnár Lajos. Az vót a párttitkár a Hunyadiba, de nagyon megalkudott velük, mert ő rendőr vót azelőtt. Nem vót paraszt sose, nem is értett a mezőgazdasághoz. S akkor a járási pártbizottságnak vót egy határozata, hogy függetleníteni kell a párttitkárokat. (...) felsőbb parancsra áttették a Hunyadiba függetlenítettnek. Szépen szót értettünk a parasztokkal, mer' ismerték. Engöm má' másként fogadtak, mint a Bodnárt. No de azér' még nem mingyá'. Nem mentek dógozni, szégyenlettek. A legtöbb nem akart, egyszerűen nem akart dógozni. Elbújtak a pincébe. Én párttitkár létemre, és nem csak én, a brigádvezetők is jártunk sorba. No gyerünk vetni! Az egyik pincébe' tanátam négy ilyen gazdát. Mongyák mennyek pálinkázni! Megittam. No, mondom - mos má' mennyünk vetni. Nem, csak igyak. Nem. Tovább nem iszunk. Tessék, gyöjjenek vetni. Azt mondják: ők nem gyünnek. Buta fejemmel mondom nekik: hát hogy akarnak jövőre kenyeret enni, ha nem gyünnek vetni. Azt mondják: majd eszünk kiflit. Így ám! No, de előbb-utóbb csak ki kellett nekik gyünni a pincéből."[44]

További gondot jelentett, hogy a közös munkában a tagságnak csak kisebb hányada vehetett részt aktívan, mert magas - közel 35-40 %-os - volt az inaktív tagok aránya. Az ő belépésüket egyfelől a statisztika kiigazítása, másfelől a családi stratégia kialakítása követelte meg. Így nyílott lehetőség arra, hogy a család munkaképes tagjai más, biztosabb jövedelmet nyújtó állást keressenek maguknak, és a belépett nagyszülők révén még háztáji föld is jutott, ami segítette az önellátást.

A kezdet éveinek alapkérdése volt, miként lehet a falu szövetkezeteit - amelyek járási szinten a leggyengébbek közé tartoztak - valahogyan elindítani a gazdaságosabb és jövedelmezőbb termelés felé. (A község tsz-einek néhány fontosabb gazdasági adatait lásd a 8. sz. táblázatban!)

Mivel ebben az időszakban az anyagi érdekeltség és az ösztönzés rendszere - a munkaegység - nem bizonyult kellően hatékonynak és eredményesnek, ezért újra elővették a korábbi években is gyakorta alkalmazott "bűntudatkeltés módszerét". "A Párt Központi Vezetősége a Kormány azon van, hogy a termelőszövetkezetek minél jobban megerősödjenek, a tagjaik jobban éljenek és ezen keresztül legyen virágzóbb Magyarország, de Homokmégy termelőszövetkezetei a 10 Ft-os munkaegységértékkel nem ezen az úton haladtak az 1960-as gazdasági évben." Magától értetődően ezért elsősorban a választott vezetőséget és a tagságot tették felelősség és nem az utasításokat kiadó és közvetítő apparátust. "... a párt és a tanács sok jó dolgot javasolt a termelőszövetkezetek vezetői felé, amivel a terméseredményt emelhették volna. De nem fogadták meg a Rákóczi kivételével. Tehát ez a példa megmutatta, hogy a felsőbb szervek a párt és a tanács nem akar rosszat, amikor valamit javasol, hanem mindig a legjobb szándék vezeti őket."[45]

Az alacsony hatékonyság és a gazdaságtalan termelés további okait keresve, a megnövekedett üzemméretekhez szükséges gépek hiányát is meg kell említeni. De nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a társadalomlélektani tényezőt sem, mely az addig önálló birtokok közös tulajdonná válása után a tulajdonosi érzet és a felelősségtudat meggyengülésével a perspektívátlanság érzését keltette az egykor gazda tsz-parasztokban.

8. sz. táblázat - Az 1959-1961 között alakított tsz-ek néhány gazdasági adata

tsz		összes búza	átlag (q/kh)	számos állat	1 tagra eső szántó
Béke	1960.	227 kh	9,48	-	-
	1961.	325 kh	8,84	163,9	5,3
Dózsa	1960.	267 kh	10,16	-	-
	1961.	265 kh	6,32	165,1	4,5
Hunyadi	1960.	190 kh	11,56	-	-
	1961.	225 kh	5,21	134,9	5,3
Rákóczi	1960.	176 kh	7,44	-	-
	1961.	213 kh	9,91	105,5	4,9
Új tavasz	1960.	64 kh	7,65	-	-
	1961.	-	-	-	-
Petőfi	1960.	111 kh	8,57	-	-
	1959.	-	-	100,0	10,72
Kossuth	1960.	118 kh	8,77	-	-
Kinizsi ++	1961.	315 kh	6,20	255,0	4,3

Forrás: Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai 1959, 1960, 1961.

+ 1960-ban beolvadt a Rákócziba.

++ 1960-ban egyesült a két tsz és Kinizsi néven működött tovább.

A megoldási kísérletek közül a legkézenfekvőbb lehetőségként az anyagi érdekeltség rendszerének kidolgozása kínálkozott. Ezt viszont nem lehetett megvalósítani a "kolhoz-modell" szűkre szabott keretei között. Ha a tsz-vezetés jelentősen meg akarta javítani a gazdasági eredményeket, akkor olyan jövedelemérdekeltséget kellett teremteni, amelynek révén egyszerre találta meg számítását a munkaadó és a munkavállaló. Ezt valósította meg a részes művelés rendszere[46], ami a hatvanas évek közepéig - a legtöbb helyen - a tradícionális paraszti munkát tette a szövetkezeti termelés alapjává. Homokmégyen a másik fontos tényező a "fekete háztájik" hallgatólagos engedélyezése, a harmadik a "korlátozott lopás jogának" (Fekete István) biztosítása volt. Ez utóbbi értelemében mindenki tudta, hogy a faluban az általa elfoglalt helye szerint mennyit vihet el a közösből.

A termelés gazdaságossá tételének további lehetőségeként a még nagyobb üzemegységek kialakítása és az erre alapozott monokultúrás, nagytáblás termelés meghonosítása kínálkozott. Az egyesítést szorgalmazó elképzelések már a kollektivizálás kezdeti időszakában megfogalmazódtak, a racionálisabb munkaszervezés és a nagyobb volumenű, gyorsabb ütemű fejlesztés ideológiájába burkolva. "A jelenlévők a távlati gazdálkodás szempontjából úgy tartják helyesnek, ha a községben egy közös gazdálkodás alakulna, mert a község területén a szántóföld minősége igen változó, a rét és a legelő túlnyomóan a község határának keleti részén vannak és ezért több termelőszövetkezet a határon megosztozva nem tudnak eredményesen együttgazdálkodni, a szükséges építkezési és egyébb beruházást is könnyebben tudnák megvalósítani, valamint a terület sem olyan nagy, hogy egy gazdaságba ne lehetne összefogni."[47] Ám az akkori feltételek mellett korántsem látszott biztosítottnak, hogy az így létrehozott nagyterületű gazdasági egységek valóban annyira gazdaságossá és életképessé tudnak válni, mint ahogyan azt a centralizációtól remélték. A homokmégyi szövetkezetek esetében az egyesítgetések már a kollektivizálási kampány idején megkezdődtek. 1960-1961 telén az alsómégyi Petőfi tsz olvasztotta magába a kisebb és gazdaságilag is gyengébb adottságú Kossuthot, a másik alsómégyi gazdaságot. Ugyanez játszódott le

a mácsai Új tavasz esetében. Ezt a "törpe" szövetkezetet a halomi Rákóczi nyerte el. Ezzel az összevonások átmenetileg lezárultak. Három év múlva, 1964-ben került sor újabb egyesítésre. Heves viták után a Halom szállási Rákóczi beolvadt a belközségi Béke tsz-be. E manőverek révén a kezdeti 7 közös gazdaságból négy maradt, amelyek 1969. január elsejével, erőteljes járási és megyei nyomásra egyesültek. Az egyesítést előkészítő tárgyalásokon mind a négy szövetkezet vezetője az önállóság fenntartása mellett szavazott ugyan, de ez a döntést nem befolyásolta.

A gazdasági kibontakozás harmadik lehetőségét a magasfokú belterjesség, az intenzív, kertészeti jellegű gazdálkodás gyakorlatának kialakítása hordozhatta volna. Ennek azonban - a természeti adottságok mellett - elsősorban a termelési-gazdálkodási hagyományok nem kedveztek. Arról nem is beszélve, hogy ez ellent mondott volna a mammutgazdaságok létrehozását célultűző "nagytáblás ideológiának".

A hatvanas évek során a község termelőszövetkezetei gyenge eredménnyel, rendszerint mérleghiányosan gazdálkodtak. Létezésüket gyakran csak állami kölcsönökből és támogatásokból tudták biztosítani. Az indulás nehézségeit - ha csökkenő mértékben is -, de magukkal hordozták az 1968-1969-es egyesítésig és azt követően is. Ebből a kedvezőtlen gazdasági helyzetből következően a "szegény" tsz-ek sem a falu fejlesztésében, sem irányításában nem tudtak hatékonyan részt venni. Így a település továbbra is "leértékelt vidék, gyarmatosított falu" (Elek István) maradt.

A községi vezetés 1961 végén egészen másként értékelte az akkori helyzetet és a várható jövőt. "A községi tanács és a vb. általában eredményesen hajtotta végre az MSZMP Központi Bizottsága, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, valamint a felsőbb szervek határozatait, melynek nyomán jelentős előrehaladás történt községünkben a szocializmus építése terén."[48]

3. fejezet

"Mert amint láthatjuk a fejlődés hazánkban is egyre fokozódik."

(A paraszti és a falusi társadalom a kollektivizálást követő években.)

Az 1958-1961 között lezajlott kollektivizálás véglegesen lezárta az 1956 után kibontakozó "visszaparasztosodás" folyamatát. Ezzel beigazolódtak a korabeli feltételezések, amelyek az egyéni gazdálkodás átmenetiségét tételezték fel. Az alapjaiban tradícionális homokmégyi parasztársadalom ekkor szenvedte el azt a végső törést, amely egyszerre gyorsította fel és tette visszafordíthatatlanná a már korábban - a "hosszú ötvenes évek" első felében - elkezdődött eróziós társadalmi folyamatokat. A paraszti társadalom felbomlása, átalakulása hosszan elhúzódott. A helybelieknek csak az egyik csoportja vállalta és választotta a "menekülés stratégiáját". Ezek az emberek - többségükben - nem is próbálkoztak a tsz-ekbe való belépéssel, mert eleve hátrányosabbnak ítélték meg azok helyzetét és lehetőségeit annál, amit ők a városi munkahelyek révén (pl. jövedelem) elérhetőnek láttak a maguk számára. A "menekülés" ebben az időben korántsem ment könnyen, mert a hatvanas évtized első felében - a dokumentumok szerint - a falun kívüli munkavállaláshoz szükség volt a helyi tanács nyilatkozatára, miszerint a termelőszövetkezetek nem tartanak igényt a mezőgazdaságból kilépni szándékozó munkaerőre. A dolog másik oldalához az is hozzátartozik, hogy ezt az igazolást az apparátus viszonylag könnyen és gyorsan kiadta, főként akkor, ha ehhez a testület egy-egy tagjának valamilyen személyes érdeke is fűződött. Ezek a parasztok a gyengén fizető és bizonytalan megélhetést nyújtó termelőszövetkezetek helyett olyan munkahelyet próbáltak keresni, ahol munkaerejüket kedvezőbb munkaerőpiaci feltételek között értékesíthették. E törekvésük révén csak a tsz-hez viszonyítva kerültek kedvezőbb helyzetbe, mert munkaerejük ára - a szakképzettség hiánya miatt is - alacsonyabb volt szinte bármelyik városi munkásénál. Másfelől "a parasztból munkássá válás a legnagyobb erőfeszítések és megpróbáltatások egyike"[49], amit nálunk súlyos kényszer is terhelt. Gyakorta megoldhatatlan gondokat okozott az új munkahelyen történő beilleszkedés, a munkaformák,

az életmód, illetve életvitel gyökeres átalakulása, a régi emberi kapcsolatok fokozatos szétesése. A kedvezőtlen körülmények ellenére ennek a paraszti rétegből kilépő és "parasztmunkássá" váló csoportnak a létszáma 1960 és 1970 között több mint három és félszeresére nőtt. Így 1970-ben minden harmadik homokmégyi aktív kereső ipari foglalkoztatott volt. (A foglalkozási szerkezetet lásd a 9. sz. táblázatban.)

Ezzel párhuzamosan a férfi munkavállalókhoz képest megnövekedett a női munkavállalók aránya. Ez arra utal, hogy lassú átalakulás kezdődött el a falusi család szerkezetében, a családi munkamegosztás viszonyaiban; minek következtében a nők szerepe immár tényleges munkavállalással terjedt ki az anyagi javak biztosítására. Homokmégyen (is) gyakori családi stratégia volt, hogy az ingázást vállaló férj mellett a feleség ténylegesen vagy névleges tsz-tagként művelte a háztájit, és bedolgozást vállalt a kalocsai Háziipari Szövetkezetben.

A másik nagyobb csoportot azok alkották, akik "parasztiságukhoz" ragaszkodva vagy más kényszerítő körülmények miatt (pl. életkoruk) vállalták a mezőgazdaságban maradást, nyilvánvalóan felmérve a vele járható hátrányokat (hosszabb munkaidő, bizonytalan és alacsony jövedelem) és előnyöket. A vállalt hátrányok kiegyenlítésére olyan stratégiákat dolgoztak ki, amelyek révén a lehető legkedvezőbb munkaszervezeti helyeket voltak képesek megszerezni maguknak. A külön jövedelmeket nyújtó kulcspozíciók (mezőőr, magtáros, raktáros, fuvaros, éjjeliőr, stb.) alkalmasak voltak arra is, hogy erősítsék a nagy hagyományokkal rendelkező "viszontszolgáltatások rendszerét". Ebben a sajátos munkacsere-szisztémában nagyon fontos volt a korábbi társadalmi státusz, minek következtében például a fogatosok, majd a traktorosok csoportja általában a fiatalabb generációjú, jó középparaszti rétegből került ki. Számukra éppen az iga, illetve a gépi erő biztosított helyzeti és szolgáltatási előnyöket.[50]

A hatvanas évtized első felében a tsz-ek számára létfontosságú volt - a nagyüzemi műveléshez szükséges eszközök híján - a parasztcsaládok munkaszervezetének bekapcsolása a közösbe. Miután erre a legtöbb helyen sor került, átmenetileg, de konzerválódott egy sajátos "parasztiság".

9. sz. táblázat - A község foglalkozási szerkezete 1900-1970.

év	összes aktív kereső	mező-gazd.	ipar	építő-ipar	közl.	keresk.	egyéb
1900	1867	1767	41	-	10	10	19
		94,6	2,2	-	0,5	0,5	1,1
1910	1629	1516	52	-	11	5	39
		93,06	3,2	-	0,67	0,30	2,39
1920	1423	1346	35	-	2	4	36
		94,58	2,45	-	0,14	0,28	2,52
1941	1435	1295	49	-	11	48	32
		90,2	3,4	-	0,76	3,34	2,22
1949	1588	1435	65	-	6	7	43
		90,36	4,1	-	0,37	0,44	2,7
1960	1731	1380	100	74	27	22	128
		79,72	5,77	4,27	1,56	1,27	7,40
1970	1286	723	344	54	37	29	99
		56,22	26,75	4,19	2,87	2,25	7,69

Forrás: A vonatkozó évek népszámlálási adatai.

Az agrotechnika fejlődésével párhuzamosan az addigi tsz-parasztok fokozatosan mezőgazdasági munkásokká váltak, akiket munkájukban már az iparéhoz hasonló üzemszervezeti feltételek határoztak meg.

A harmadik, létszámában csekély, de befolyásában továbbra is jelentős csoportot azok alkották, akik a kollektivizálást követően magángazdák maradtak. Ezekben az emberekben az átlagosnál erősebb volt a paraszti tudat, az önállósághoz való ragaszkodás. A "maszek parasztok" többsége a felső középparaszti rétegből került ki, s csak a kisebbik része volt 1956 előtt és után kuláklistán. Gazdálkodásuk jövedelmezősége érdekében rákényszerültek az intenzívebb, belterjesebb jellegű gazdálkodásra. Ennek következtében (is) a sikeresebb gazdák megőrizték, esetenként megerősítették korábbi társadalmi presztízsüket. A gazdaságban elfoglalt helyük alapján tehát a kollektivizálásig különböző helyzeti energiájú csoportokból álló, de meghatározó vonásaiban - a helyi státuszkülönbségeket is figyelembe véve - egységes parasztttársadalom három élesen elkülönülő csoportra bomlott: az ingázó "parasztmunkásokra", - a korábbi társadalmi helyzet, illetve a munkaszervezet alapján erősen rétegződő - szövetkezeti parasztokra, pontosabban mezőgazdasági munkásokra és a "maszek parasztokra".

A változások jellegét alapvetően meghatározta a kiscsaládokat összefogó és orientáló nagycsaládrenszer lassú bomlása, amely elsősorban integráló, értékadó és értékmérő szerepének elvesztésében nyilvánult meg. Ezt a folyamatot részben gyorsították a "parasztmunkások" által közvetített "városias értékek" (?) is.

Komoly problémákat jelentett a birtoklás viszonyainak megváltozása. Az önálló egzisztencia lehetőségét biztosító föld "beadásával" a hagyományos paraszti értékrend egyik legfontosabb eleme veszett el a paraszt és családja számára. Hiszen ezáltal a - volt - gazda megfosztatott alapvető termelőeszközétől és elvesztette annak lehetőségét, hogy átlássa a munkafolyamatokat. A földtulajdon-viszonyok megváltozásával párhuzamosan, illetve ennek hatására módosult a falusi társadalomban élő paraszt alapvető létezési színterének, a falun és a családon belüli kapcsolatoknak a szerkezete; elvált egymástól a

falusi és a paraszti társadalom tartalma és fogalma. Egyúttal módosult a tekintély-viszonyok alapja is. A föld helyébe, pontosabban mellé a munkaszervezetben elfoglalt hely lépett. Itt azonban semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a munkamegosztási pozíciókat erőteljesen befolyásolták a korábbi vagyon- és birtokviszonyok, valamint a családi kapcsolatok is.

A kollektivizálás hatással volt a falusi vezető rétegekre is, hiszen az addigi kettős irányítás (formális és informális) szervezetébe új csoportot kellett befogadni, illetve beépíteni a tsz-vezetők személyében. (Még akkor is, ha a tsz-vezetők közül néhányan már tagjai voltak valamelyik csoportnak.) A hatvanas években a helyi vezetést a volt hagyományos - informális - elittel való szorosabb kapcsolatok mellett tevékenységének lassú és fokozatos szakszerűsödése határozta meg. A tanácsi apparátus tagjai számára már szakmává, hivatássá vált[51] az igazgatás, s ennek megfelelően tagozódtak be a kialakult rendbe és szokásokba. A falusi értelmiség azonban - egy-egy képviselőjének kivételével - továbbra sem jutott jelentős szerephez, valószínűleg többségük nem is akart. Ez alól csak Kovács Ferenc iskolaigazgató volt kivétel, aki vb-tagként 1956 előtt is aktív szerepet vállalt a kiszabott feladatok végrehajtásában.

A szerkezeti változásokkal összefüggésben felgyorsultak a kedvezőtlen népmozgalmi, demográfiai folyamatok is. (A község lélekszámának és korszerkezetének változásait lásd a 10. és a 10/1. sz. táblázatokban!)

Ezek közül a legfontosabbnak azt kell tekinteni, hogy 1961-1962 fordulóján az addig - folyamatosan csökkenő - természetes szaporodás fogyásba csapott át. 1960 és 1968 között a születések száma (269) mintegy húsz százalékkal volt alacsonyabb a halálozások számánál (331). Ezzel összefüggő, döntő jelentőségű folyamat a lakónépesség gyorsuló elöregedése. A születések számának visszaesésével értelemszerűen csökkent a gyermekkorúak aránya (1960 és 1970 között 5,3 %-kal), és ugyanennyivel növekedett a 60 éven felüliek száma. A természetes fogyás mellett a lakónépesség számának csökkenésében a legnagyobb szerepet a tartós elvándorlás játszotta. A véglegesen távozók száma a hatvanas évtizedben 353 fő volt. Azok a "menekülők", akik így védekeztek az erőszakolt kollektivizálás és az azzal járó változások ellen.

10. sz. táblázat - Homokmégy népessége 1815-1970 között

év	lélek-szám	külter. népes.	belter. népes.	férfi	nő
1815	246+fő	-	-	-	-
1832	490	-	-	-	-
1847	629	-	-	-	-
1860	690	-	-	-	-
1875	686	-	-	-	-
1890	951	-	-	-	-
1900	4688	-	-	2400	2288
1910	4770	3710	1063	2429	2341
1920	2858++	1721	1137	1362	1496
1930	3062	1939	1123	1458	1604
1941	3043	-	-	1469	1574
1949	3172	1852	1320	1571	1601
1960	3001	1719	1282	1440	1561
1970	2586	1223	1363	1233	1353

Forrás: A vonatkozó évek népszámlálásainak adatai, valamint Bárth János: A kalocsai szállások településnéprajza, Kalocsa, 1975. III. sz. táblázat. A kalocsai szállások lélekszáma az egyházi Schematizmusok alapján.

+ Az 1815 és 1890 közötti évek adatai csak a belközségre vonatkoznak.

++ A nagyarányú létszámcsökkenés oka, hogy a két résztelepülés önállósodott.

10/1. sz. táblázat - A korszerkezet alakulása 1900-1970.

év	0-14	%	15-19	%	20-39	%	40-59	%	60	%
1900	1664	35,5	488	10,4	1229	26,2	928	19,8	358	7,6
1910	1624	34,0	458	9,6	1341	28,1	933	19,5	414	8,6
1920	904	31,6	289	10,1	799	27,9	574	20,0	291	10,2
1930	865	28,2	254	8,2	976	31,9	617	20,1	350	11,4
1941	802	26,3	284	9,3	885	29,1	693	22,7	379	12,5
1960+	657	21,9	168	5,6	1687		56,2		489	16,3
1970	429	16,6	142	5,5	1469		56,9		546	21,1

Forrás: A vonatkozó évek népszámlálási adatai.

+ Az 1960-as és 1970-es években a kategóriák módosultak; 15-18 éves és 19-60 éves korosztályokkal operáltak.

A munkaképes korosztályok foglalkoztatása teljes volt, de létszámuk 1970-re 218 fővel (az összes munkaképes korú 13 %-a) csökkent. Ez egyben azt is jelentette, hogy az elvándorlóknak közel kétharmada tartozott a munkaképesek közé.

Az aktív keresők arányának csökkenése ugyanebben az évtizedben 1960 és 1970 között 445 fő (23,5 %) volt. E csoportnak majd' a felét, 48,9 %-át jelentették az elvándorló aktív keresők. Nyilvánvaló, hogy az ilyen méretű változás jelentős mértékben csökkentette a homokmégyi társadalom gazdasági potenciálját és aktivitását. A foglalkozási étrétegződés mértékét szemléletesen jelzi, hogy amíg 1960-ban az aktív keresőkön belül a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya tizennégyszerese volt az ipariakénak, addig 1970-ben ez az aránykülönbség már csak kétszerese.

Ugyanebben az időszakban változott meg a községi lakosság területi elhelyezkedése, amely megpecsételte a szállások sorsát. A kollektivizálást követő években 496 fővel (28,9 %) csökkent a külterületen élők száma.

Ebben az átrendeződési folyamatban bizonyíthatóan jelentős szerepe volt a településrészek gazdasági funkcióvesztésének. A centralizált termelőszövetkezet munkahelyei már megkívánták az utazgatást. Ezért sokak számára egyszerűbbnek és célszerűbbnek látszott vagy a belközségbe települni, ahol viszonylag jobb volt az alapellátás, vagy Kalocsára költözni, ahol - a kibontakozó iparosítás miatt is - bővebben kínálkozott alkalom a megélhetés biztosítására.

A politika által kezdeményezett "kényszerű, konzervatív alapú" átrétegződés jelentős létszámú falusi társadalmi csoportokat kényszerített parasztságuk azonnali vagy fokozatos feladására. Az állami beavatkozások szükségszerűen társadalmi védekező mechanizmusokat, "immunreakciókat"[52] váltottak ki. A földjüktől részben vagy teljesen elválasztott parasztok a "menekülés" mellett arra törekedtek, hogy utódaik lehetőleg messze kerüljenek a földtől, és olyan képzettséget vagy munkahelyet szerezzenek, amely a fiúnak vagy a lánynak biztosabb megélhetést nyújt; s ha szükséges, esetenként a szülők támogatására is lehetőséget ad. Kétségtelen, hogy a legmobilisabbak a fiatalok, és azok a jobb módú gazdák voltak, akik megengedhették maguknak a városba költözést.

A fiatal, harminc-harmincöt év közötti, illetve alatti generációk már kevésbé kötődtek a paraszti létformához, többek között azért, mert ők már nem a hagyományos paraszti élet keretei között és perspektíváinak tudatában nőttek fel, s ezeket a fiatalokat gyakran szüleik is a paraszti sorból való kilépésre inspirálták, saját kedvezőtlen tapasztalataik alapján.

Nagyon fontos "immunreakciónak" kell tekintenünk a látens vagy informatív jellegű "második társadalom" (Hankiss Elemér), illetve a "második nyilvánosság" létezését és fokozatos megerősödését. Ha a kiváltó okokat akarjuk keresni, akkor elsősorban a demokratikus helyi önkormányzatok és az egészséges helyi közélet hiányára kell utalnunk. Az informális rendszer viszonyai a kollektivizálást követően jelentősen megváltoztak. A működés alapjául már nem az egyéni gazdálkodás védelmezése, hanem az új munkaszervezethez és gazdasági rendhez való alkalmazkodás szolgált.

Az 1958-1961 között végbement tsz-szervezés többirányú társadalmi folyamatot indukált. A homokmégyi paraszttársadalom elvesztette kizárólagos paraszti jellegét és tradícionalizmusának számos eredeti vonását. A térség és a benne élők relatív elmaradottságát az ekkoriban lezajlott társadalmi átcsoportosulás és átrétegződés is kedvezőtlenül érintette.

JEGYZETEK

A dokumentumrészleteket betűhíven közlöm, csak az előforduló személyneveket változtattam meg.

1. Kalocsai Járási Tanács 1956. január 5-i ülésének jegyzőkönyve, Tóth Menyhért felszólalása. Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kalocsai Járási Tanács iratai. XXIII. 276.
2. Uo.
3. vb. jkv. Homokmégy 1956. január 9. BkmL. Homokmégy község iratai. XXIII. 753.
4. Népújság 1956. március 6. 1. old.
5. Népújság 1956. augusztus 7. 1. old.
6. Jegyzőkönyv. Készült 1956. október 26-án Homokmégy Község Tanácsházán a homokmégyi XX. kongresszus Mezőgazdasági Termelőszövetkezet kérelme tárgyában. BkmL. XXIII. 753.
7. Kalocsai Járási Tanács végrehajtó bizottságának jegyzőkönyve 1956. december 19. Szilágyi Márton, Kovács Mátyás, Farkas János hozzászólása. BkmL. XXIII. 277.
8. Kalocsai Járási Tanács vb. jkv. 1957. július 5. A járási tanácselnök beszámolója. BkmL. XXIII. 277.
9. Részletesen lásd a Földművelésügyi Minisztérium utasítása 22/B/1957. sz. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek engedélyezéséről. Másolat. 1957. május 7. Homokmégy községi irattár. (a továbbiakban - H.kit.)
10. Kalocsai Járási Tanács ülésének (a továbbiakban - Kal. jár. tü. jkv.) jegyzőkönyve 1957. szeptember 30. A Mezőgazdasági Osztály vezetőjének beszámolója. BkmL. XXIII. 276.
11. Lásd Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. köt. 364. old.
12. Balog G. Lajos közlése. Az interjút készítette: Farkas Attila.

13. A 3004. sz. kormányrendelet végrehajtása. isz: 46/1958. Megyei leirat. H. kit.
14. Kal. jár. tü. jkv. 1958. július 18. Tóth Menyhért tanácselnök hozzászólása, valamint beszámoló a tsz-ek helyzetéről. BkmL. XXIII. 276.
15. MSZMP megyei vb. határozat kivonata. 1958. június 30. isz:007/1958. Szigorúan titkos! H. kit.
16. A járási tanács és a párt vb. határozatának kivonata 1958. szept. 8. H. kit.
17. Az MSZMP községi és a tanács vb. együttes végrehajtási terve a tsz-ekkel kapcsolatban az 1958-59-es gazdasági évben. 1958. szept. 8. H. kit.
18. Uo.
19. Az 1959. évi tsz fejlesztési terv megküldése. isz: 817/1958. nov. 14. H. kit.
20. Beszámoló Homokmégy vb. 1958. éves tsz fejlesztési tervéről és a 3004/1958. sz. Korm. hat. végrehajtásáról 1959. jan. 9. H. kit.
21. Uo.
22. Balog G. Lajos közlése.
23. Heti információ 1959. febr. 17. H. kit. és a Kalocsa és vidéke 1959. febr. 18.
24. Győrfi István közlése. Az interjút készítette: Kiss József és Valuch Tibor.
25. Tamás Gergely közlése. Az interjút készítette: Kiss József és Valuch Tibor. Továbbá Gyúró László közlése. Az interjút készítette: Sombor Judit, Kiss József és Madarász Imre.
26. Heti Információ 1959. febr. 12. H. kit.
27. Kal. jár. tü. jkv. 1959. okt. 30. Tóth Menyhért és Kovács Mátyás hozzászólása. BkmL. XXIII. 276.
28. Kalocsa és vidéke 1959. május 29.

29. Merk Lajos közlése. Az interjút készítette: Juhász Pál, Jankó Attila és Valuch Tibor.

30. Heti információ 1959. márc. 24. H. kit.

31. vb. jkv. 1960. január 26. H. kit.

32. Balog G. Lajos közlése.

33. Az Elnöki Tanács 1959. évi 7. sz. trv. erejű rendelete szerint: "A tag köteles a saját valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más jogcím alapján használatában lévő összes földet - ideértve a legelő és erdőilletőséget is - a termelőszövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet. (2) A beviteli kötelezettség arra a földre is kiterjed, amelyet a tag vagy a vele közös háztartásban élő családtag a termelőszövetkezetbe történt belépés után tulajdon vagy haszonélvezeti jog címén szerez." Magyar Közlöny 1959/29. sz. 194. old.

34. tü. jkv. 1961. febr. 19. Győrfi István beszámolója. H. kit.

35. Donáth Ferenc: Reform és forradalom 171. old.
Bp. Akadémiai, 1977.

36. vb. jkv. 1960. márc. 8. H. kit.

37. Győrfi István közlése.

38. vb. jkv. 1961. augusztus 22. H. kit. és Merk Lajos közlése.

39. vb. jkv. 1960. márc. 8. H. kit.

40. Megyei vb. határozat ismertetése. isz: 108-11/1960. május 18. H. kit.

41. vb. jkv. 1960. márc. 8. H. kit.

42. Kal. jár. tü. jkv. 1961. okt. 20. A Mezőgazdasági Osztály vezetőjének beszámolója és határozati javaslata a tanács ülésre. BkmL. XXIII. 276.

43. vb. jkv. 1960. szept. 20. H. kit.

44. Balog G. Lajos közlése.

45. vb. jkv. az 1961. febr. 18-i rendkívüli ülésről. A vb elnök beszámolója. H. kit.

46. Részletesebben lásd Donáth Ferenc: A korszerű szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek kialakítása 1962-67. Agrártörténeti Szemle 1977/1-2. sz. 104-143. old.

47. Homokmégy termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdaságainak és majorjainak tervezése. jkv. 1961. május 10. H. kit.

48. Beszámoló az 1961. október 29-i tü.-re. H. kit.

49. Kemény István: A magyar munkásosztály rétegződése
Szociológia, 1972/1. sz.

50. Részletesen lásd Juhász Pál: A mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak rétegződése munkajelleg csoportok, származás és életút szerint. Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyve 1975. Bp. KjK. 241-276. old. és uő. Adatok és hipotézisek a mezőgazdasági szövetkezetek állandó dolgozóinak rétegződéséről. Társadalomtudományi Közlemények 1979/2. sz. 62-81. old.

51. Hegedűs András: Változó világ
Bp. Akadémiai, 1970. 120-139. old.

52. Az "immunreakció" fogalmát Bogár László: A fejlődés ára c. könyvéből vettem át. Bp. KjK. 1983.

A FELHASZNÁLT FONTOSABB IRODALOM

1. A falu a mai magyar társadalomban
Szerk.: Vágvölgyi András
Bp. 1981. Akadémiai.

2. A mezőgazdaság szocialista átalakítása Magyarországon
Országos Konferencia 1981. ápr. 6-7. Túrkeve
Magyar Történelmi Társulat és a Szolnok Megyei Tanács
Szolnok, 1981.

3. A változó falu
Szerk.: Kulcsár Viktor
Bp. 1976. Gondolat.

4. Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai
1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961.
Kiadja: A KSH Bács-Kiskun Megyei Igazgatósága, Kecskemét.

5. Bárth János: A Kalocsa környéki szállások településnéprajza
Kalocsa, 1975.

6. Csoóri Sándor: Pillantás a toronyból
Bp. 1967. Szépirodalmi.

7. Dokumentumok a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről
Bp. TOT. 1979.

8. Donáth Ferenc: Reform és forradalom (A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása)
Bp. 1975. Akadémiai.

9. Donáth Ferenc: A korszerű szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek kialakítása 1962-67.
Agrártörténeti Szemle, 1977/1-2. sz. 104-143. old.

10. Elek István: Hátrányos helyzetű mezőgazdaság, leértékelt vidék, gyarmatosított falu. (A falu az utóbbi másfél évtized szociográfiai irodalmában)
Bp. 1984. Népművelési Intézet.

11. Erdei Ferenc: Futóhomok. A Duna-Tisza köze
Bp. 1977. Akadémiai. (reprint)

12. Erdei Ferenc: Magyar falu
Bp. 1974. Akadémiai.

13. Fekete István: Homokmégy nagyközség (település, gazdálkodás, társadalom) történeti vázlat
kézirat, Nagykőrös, 1984.

14. Harcsa István: A falvakban élők társadalmi átrétegződése
Ethnographia, 1979/4. sz.

15. Hankiss Elemér: "Második társadalom?"
Valóság, 1984/11. sz. 25-45. old.

16. Hegedűs András: Változó világ
Bp. 1970. Akadémiai.

17. Helyi társadalom I-III. kötet
Bp. 1983, 1984, 1985. MSZMP KB. TTI.

18. Juhász Pál: A mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak rétegződése munkajelleg csoportok, származás és életút szerint
Szövetkezeti Kutató Intézet évkönyve
Bp. 1975. KjK.

19. Juhász Pál: Adatok és hipotézisek a mezőgazdasági szövetkezetek állandó dolgozóinak rétegződéséről
Társadalomtudományi Közlemények, 1979/2. sz. 62-81. old.

20. Kemény István: A magyar munkásosztály rétegződése
Szociológia, 1972/1. sz.

21. Márkus István: A talapzat dinamizmusa (A paraszti termelőszervezet stabilitása és fejlődőképessége)
Valóság, 1971/9. sz.

22. Magyar Bálint: Dunaapáti 1944-58 (dokumentumszociográfia) I-III. köt.
Bp. 1986. Szövetkezeti Kutató Intézet és Művelődés Kutató Intézet

23. Mátyus Alíz-Tausz Katalin: Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek
Bp. 1984. Magvető.

24. Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945-61.
Bp. 1977. Akadémiai.

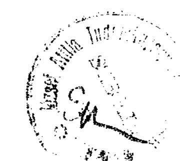
25. Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. kötet.
Bp. 1985. KjK.

26. Tanulmányok a termelőszövetkezeti parasztságról
Szerk.: Gyenis János
Bp. 1978. Kossuth.

27. Termelőszövetkezeti Tanulmányok I-II.
Szerk.: Donáth Ferenc
Bp. 1975. Mezőgazdasági.

28. Varga Dávid: Paraszti rétegződés a periférián
Forrás, 1979/8. sz. 42-48. old.

29. Závada Pál: Kulákprés
Bp. 1986. Művelődés Kutató Intézet.

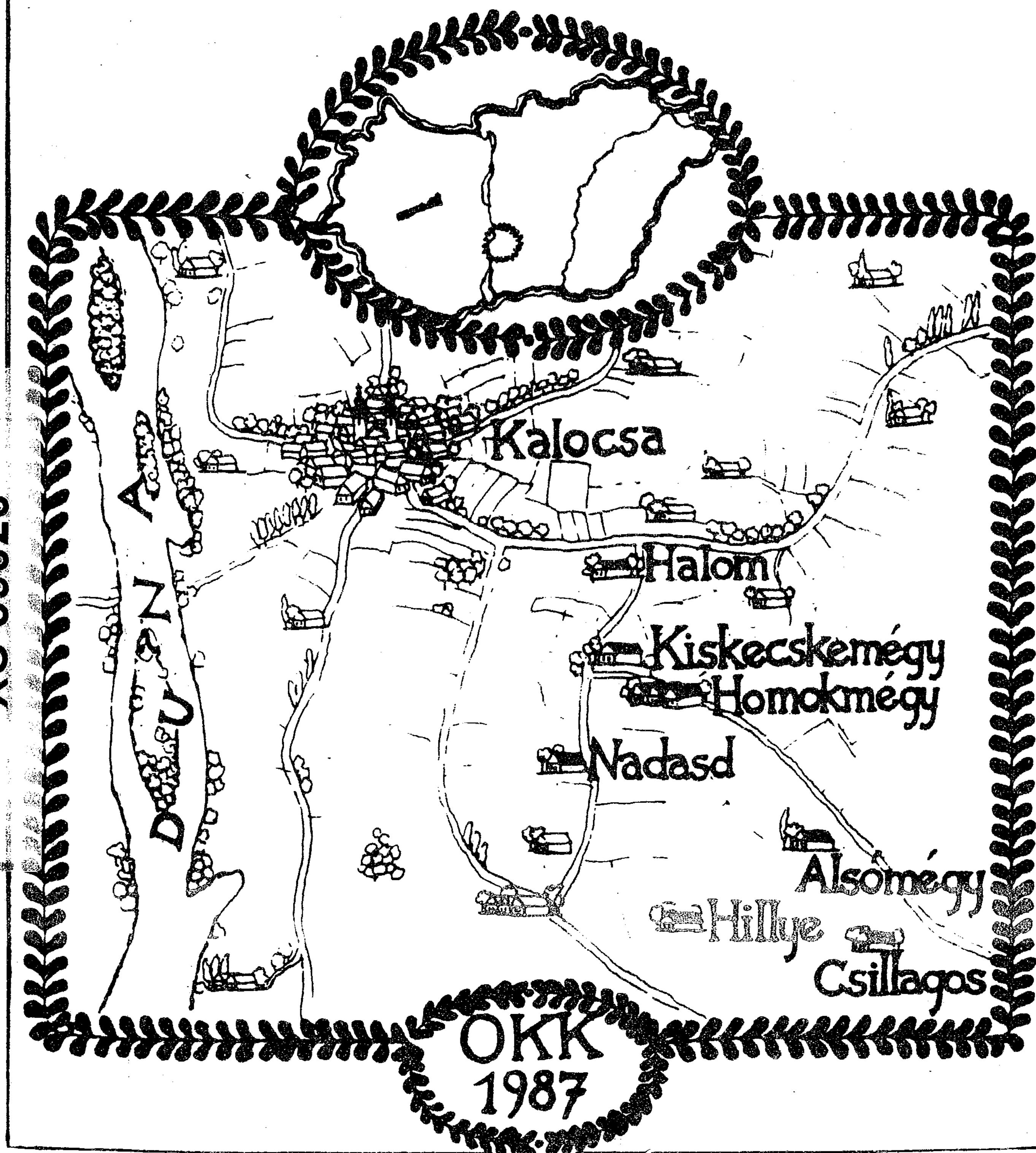

VALUCH·TIBOR

A HAGYOMÁNYOS·VILÁG ALKONYA

ÖKK
1987